

COMMENTATIO INAUGVRALIS SAECVLARIS
HISTORICA

DE
LVTHERO
BIBLICI STVDII
INSTAVRATORE,

CVIVS
DISSERTATIONEM PRIMAM

DE
FATIS STVDII BIBLICI
ANTE LVTHERVVM,

ANNO SAECVLARI SECVNDO
AVGVSTANAE CONFSSIONIS,
INDVLTV LAVDATISSIMAE FACVLTATIS PHILOSOPHICAE,

PRAESIDE

VIRO EXCELLENTISSIMO, CELEBERRIMO

IOHANNE IOACHIMO LANGIO

PROFESSORE MATHEMATVM PVBLICO ORDINARIO,
COLLEGII PHILOSOPHICI H. T. DECANO,

PATRONO ET PROMOTORE AEVVM SVSPICIENDO,
PRO SVMMIS IN PHILOSOPHIA HONORIBVS
RITE ET SOLENNITER IMPETRANDIS

Act. pom. 3. d. 21 IVN. MDCCXXX.

PLACIDO LECTORVM EXAMINI SVBMITTIT
AVCTOR DEFENSVRVS

IOH. HERM. IANI,
FRISIVS, PAEDAGOGII REGII HALENSIS COLLEGA:

HALAE MAGDEBVRGICAE,
LITTERIS IOH. CHRISTIANI HENDELII, ACAD. TYPOGR.

LII

COMMENTATIO IN ANTIQVAIS SACRIFICIIS
HISTORICA

AVTHERO

BIBLICI STVDII

IN LAVANTORE

AVTHERO STVDII BIBLICI

AVTHERO STVDII BIBLICI

IOHANNES LINGO LANGIO

IOHANNES LINGO LANGIO

IOH. HERM. LANGI

IOH. HERM. LANGI

V I R O
PERILLVSTRI ET EXCELLENTIS-
SIMO, DOMINO,
D O M I N O
ENNONI RVDOLPHO
BRENNEISEN,

SERENISSIMO ORIENTALIS FRISIAE
PRINCIPI A CONSILIIIS SANCTIO-
RIBVS, ET CANCELLARIO, CETERA.

PATRONO ATQVE FAVTORI
SVO PARITER ET LITTERARVM INSIGNISSIMO,

COMMENTATIONIS HISTORICAE
DE
LVTHERO STVDII BIBLICI INSTAVRATORE
DISSERTATIONEM PRIMAM INAVGVRALEM
DE
FATIS STVDII BIBLICI ANTE LVTHERVM

ANIMI DEVOTISSIMI DOCUMENTVM

D. D. D.

A V C T O R.

VIR PERILLVSTRIS,
EXCELLENTISSIME,

TVO, VIR PERILLVSTRIS,
nomini has offerri & dedicari pagel-
las, nemo sane mirabitur, qui Te
Mæcenatem studiosæ iuventutis
Frisiæ, & præcipuum litterarum patronum
esse cognouerit. Non est, quod verbosa fer-
mocinatione Tuas, laudatissimi Viri, laudes
exponam, cum in demirandis Tuis, MAE-
CENAS MAGNE, dotibus plus noceat
macilenta & inops oratio, quam deuotum
bonarum mentium silentium. Non est,
quod pro singulari Tua modestia munificen-
tiæ, quæ mihi dedisti, specimina publice lau-
dem, sed tamen laudo, cum lauta tacere
velle congiaria, iniquum sit & indecens.
Ipse iam experior, quam dulce sit sub patro-
cinio Principum Virorum studiis insèruire,
quam decorum, bonis omnibus placuisse.
Nosti ipse, VIR CONSVMMATISSIME,
quod ea, quæ largissime dedisti, quæque de-
creui-

creuisti, beneficia maiora postulent officia,
maiores, quam quæ epistola dedicatoria
absoluuntur, gratias; sed idem nosti, hanc
esse vnicam & honestissimam rationem,
qua in re litteraria publica res nostras pri-
uatas Patronis solemus commendare. Su-
me igitur, VIR PERILLVSTRIS, quod in-
tegerrima mente proficiscitur, munuscu-
lum, &, cum de *fatīs Bibliici studii* quædam
consignauerim, Tu Bibliici studii firmissimus
Defensor & Patronus hoc schediasma Tuo
nomine tuere. Cæterum, quod intensis-
sime precor, viue SERENISSIMO PRIN-
CIPĪ, viue Patriæ, viue Tuis, viue Tibi,
viue mihi omnibusque bonis: tandem ve-
ro, quod potissimum est, vt viuis, viue
Deo. Vale, VIR PERILLVSTRIS, MAE-
CENAS EXCELLENTISSIME, & faue

NOMINIS TVI PERILLVSTRIS

Dabam in Pæd. Reg.

Idibus Iuniis

c1610ccxxx.

observantissimo clienti

IOH. HERM. IANI.

Q. D. B. V.

PROOEMIUM.

§. I.

STudiorum qualescunque primitias, L. B. in medium protrusurus, nolui proprio conatu tantam obire prouinciam, ne labor suscipiendus pro præpostero opere posset haberi, sed potius, nihil me sine aliorum consilio fuisse ausum, cuius facile adpareret. Præceptoribus itaque aliquot Fride-ricianæ nostræ, cum rationem instituti mei indicarem, eosque rogarem, vt candidè profiterentur, num consultius sit dissertatiunculam conscribere, an vero omnino tacere: facillimum sane & opportunum scribendi tempus suppeditari adfirmabant, cum hoc anno sæculari Augustanæ confessionis non respublica tantum sacra, sed orbis etiam litteratorum de suis vicibus merito exsultet, & quod ministri ecclesiæ sacris concionibus & feriis promulgant, idem Philosophi sollennitate dissertationum & commentando conficiant.

§. II.

Quo opportuniora itaque occurrunt tempora, eo alacrius ad conscribendam dissertationem me accingo, præcipue, cum non leue quid & superuacaneum adgrediar, sed candori in Candidissimum Magni Viri nomen, quod sanctè & sincere reperitur, fatisciam, immo vero taciturus aliquam ingratiæ obliuionis notam mereri videar. Exigit enim a singulis hominibus ipsa natura, & genuina pietas, vt, quorum patrocinio & factis

factis multa debent, multa iisdem tribuant, eos deuotamente suscipiant, eorum memoriam, vel remotissimam, quod par est, sponte sua recordentur. Hac enim ratione post funera viuit virtus, & splendidissima excellentium Virorum dona ab iniusto interitu strenue vindicantur. Hinc Iureconsulti deuenerantur Vlpianum, Papinianum, & illustriores Romani Iuris doctores; hinc Medicorum cohors Hippocratis, Celsi, Galeni iura digne tuetur: hinc Philosophi Platonis, Aristotelis, Socratis facta propagant, Grotios, Puffendorfos, Cartesios & sexcentos suæ artis doctores & instauratores demirantur. Idem merito facit ordo Historicorum, qui præter scriptores sacri codicis veneranda Patrum antiquiorum & recentiorum nomina non sine summa omnium lætitia prædicat. Quotiescunque modernam Theologiæ & religionis faciem meditamur, toties Maiorum nostrorum labores, quos in instaurando tanto opere collocarunt, pia mente consideramus. Præcipue vero antiquioris æui & anteaكتورum temporum recordamur, si qua notabilis in rebus publicis mutatio subnascitur, & ad obeundas partes nostras ipsa rerum & temporum series nos quasi pellicit.

§. III.

LVTHERO, candidioris doctrinæ, & sinceræ Religionis Restauratori eadem deberi officia, quis neget, qui miseras & defœdata ante hunc recentioris æui Theologum tempora accuratius intropexerit. Duo nunc elapsa sunt sæcula, ex quo ductu & ope MARTINI LVTHERI orbis Euangelicus eo vsque increuit,

vt

vt contra Pontificiorum insultus in augustissimo CA-
 ROLI V, Electorum, & Principum Confessu doctrinam suam & veritatem cognitam aperte confiteretur, sacrorumque suorum instaurationem feliciter & publice auspicaretur. Quæ veritatis Euangelicæ strenua defensio, cum iam aliquot inde sæculis sepulta, & desiderata fuisset, merito magni a bonis omnibus habebatur, & digna erat, vt tempore sæculari reuoluto, de-
 nuo sincera & iubila mente repeteretur, præcipue vero B. LVTHERO doctorum Euangelicorum Nestori antesignano sua exsoluerentur præmia. Atlantei enim, & immensi ii labores, quos Dei & religionis causa solus fere suscepit, ita sunt comparati, vt celebrari verbis nunquam satis possint. Pontificem Romanum in Dei republica crudelissime imperantem, superstitiones in cultu, errores in doctrina, licentiam & corruptelas in moribus commendantem fortiter & masculine adoriri; Romanam sedem, quam tunc temporis ab omni errandi fallendique crimine eximendam omnes arbitrabantur, reprehendere, & rigide culpare, quantum animum requirit, quantas vires, quantum supremi Numinis præsidium! Inde, Heidegg. in hist. Papat. §. 153 adfirmat, quod Tezelius sordida nundinatione effecerit, vt, duce magnanimo & *κεχριστοθυνημένω ὑπὸ τοῦ Θεοῦ* Martino Luthero Capitolini Iouis iugulum strenue inuaderetur, Pontifici coronæ, Monachis ventres auferrentur. add. sqq.

§. IV.

In hac vero laborum LVTHERI varietate & mole maxime hoc laudamus, quod studium Biblicum & sa-

sacrum Codicem, qui dudum ex Academiis & concio-
 nibus publicis relegatus fuerat, non sine singulari
 Dei prouidentia a morte quasi reuocauerit, & suum
 verbo diuino decus reconciliauerit. Quo præstantio-
 ra enim sunt oracula diuina, quæ continent fontem
 excellentioris veritatis, materiam Iuris diuini, ele-
 menta prudentiæ Christianæ, normam fidei, vitæ,
 controuersiarum, conscientiæ, & succum Theologiæ;
 eo maioris æstimandi sunt, qui in illustrandis sacri co-
 dicis difficultatibus collocantur, labores. Agamus ita-
 que summo orbis Christiani directori gratias, quod
 fidissimo LVTHERI ministerio sanctissimas has sui iu-
 ris paginas restituerit, adeoque tempora nostra, quæ
 sine veritate cœlesti cæca sunt & corrupta, ab errori-
 bus pestilentissimis ad cognitionem futuræ salutis fa-
 luberimam traduxerit. Ego quidem, cum Frideri-
 ciana nostra vndiquaque iubilis Lutheranis resonet,
 satisfaciam religioni, meæque mentis desiderio, &
 cum nulla præpostera ambitio, siue gloriolæ cupido,
 sed Præceptorum & Patronorum consensus, præterea
 bonus in Lutherum Lutherique causam animus me
 ad eum laborem compulerit, de LVTHERO STV-
 DII BIBLICI INSTAVRATORE pauca commen-
 tabor. Neque vero L. B. vberimam copiosissimæ
 huius materiæ explanationem a me expectabis, sed,
 si, quæ alii sparsim hac de re consignarunt, in iustum
 redegero ordinem, eademque summam proposue-
 ro, facillime acquiesces. Prima, quam hic tibi trado,
 Pars tradit *de fatis Studii Biblici ante Lutherum.* II) *aget*
de Studiis & laboribus B. Lutheri ad exercitium Studii Bibli-

ci pertinentibus. Ill.) denique de scriptis Lutheri Bibliis & usu, qui ex Lutheri Studio Biblico in Eccl. redundavit. Secundam & tertiam huius Commentationis partem proxime a me, si otium & vitam Deus concefferit, expectabis. Vale, & conatui huic leuiusculo, quod candor Tuus pollicetur, faue. Scribebam in Pæd. Regio Idibus Iun. clō Io cc xxx.

PARS I
DE FATIS STVDII BIBLICI AN-
TE LVTHERVVM.

CAP. I
DE RVINA GENERALI ECCLESIAE, ET
SPECIALI STVDII BIBLICI.

THESIS I.

DE laboribus B. LVTHERI, quos in instaurando Studio Biblico suscepit, si digne & candide iudicare velimus, optime sane versabimur (§. 1.) si ad antiquiora eiusdem Studii Biblici fata recurramus, atque, quo tempore & sub qua rei sacræ facie LVTHERVS tantum opus fuerit conatus, accurate indagemus. Adparebit primo quidem intuitu (§. 2.) crescente dominio papatus, (§. 3.) crescente auctoritate Patrum (§. 4.) & Philosophiæ Aristotelico Scholasticæ, multum decreuisse legitimum sacri codicis pretium, adeoque præter (§. 5.) ignorantiam candidæ &

& Christianæ religionis, (§ 6.) irritas superstitiones, paulatim, & summas in vita & moribus Christianis (§ 7.) corruptelas irrepsisse.

§. I.

Nulla modo poterit aliquis de laboribus B. LVTHERI Biblicis bene sentire, nisi sæcula reipublicæ Christianæ remotiora sedulo mente sua reuoluat, & debilitatam sub iugo Romanorum Pontificum ecclesiam ob oculos ponat. Ita enim fiet, vt sobriam nostrorum & illorum temporum instituat comparisonem, & excellentissimum illud Reformationis opus sincera mente deueneretur. Quod si vero in diem & sæcula viuamus, neque tamen præstantiam & magnum illud restauratæ Religionis, restaurati Studii Biblici opus animaduertamus, ad sortem populi accedemus Israelitici, qui temporum auctorum & horris Aegyptii obliti, ingrata mente patrociniū diuini Numinis negligebant, adeoque adflictionibus & cladibus aliquot ad sanio rem mentem erant redigendi. En! iudicium Ven. Theologi & Præpositi Berolinensis LAMPERTI GEDIKENII, in libello, qui inscribitur: Kurzer historischer Unterricht vom gangen Reformation-Werck, pagina secunda, vbi ita habet: Fehlet es uns an der Erkenntniß der vorigen Zeiten, so wird man weder das Elend und Verderben, worin man vorher gesteckt, noch die göttliche Wohlthat der Reformation erkennen. Et paullo inferius: Solchen gehet es wie den Israeliten, die sich auch nicht einbilden konten, daß ihre Väter unter so schwerer Dienstarbeit in Aegypten gewesen, und deshalb göttlicher Wohlthat bald vergassen.

§. II.

Hanc Romanorum Pontificum tyrannidem optime exposuerunt, qui a Ven. Præceptore IO. IAC. RAMBACHIO,

in lectionibus Anti-Pontificiis enarrati sunt, doctores, nimirum 1. HEIDEGGERVS in historia Papatus VII periodis comprehensa. 2. PHIL. MORNAEVS in mysterio iniquitatis s. historia Papatus, quibus gradibus nisus sit. 3. THEOD. GIBELLINVS s. MATTHAEVS GOEBELIVS in Cæsareo Papismo Romano. 4. Ill. PVFFENDORFIVS in Der geistl. Monarchie des Staats zu Rom. 5. SAL. ERNEST. CYPRIANVS in Der überzeugenden Bewährung, 6. Theologus Wratislaviensium celeberrimus CASPAR NEVMANN in trutina religionis. Quos omnes si paullo curatius perlegamus, quam Romani Pontifices religiosis animis, & ipsi religioni insultauerint, quamque crudeliter in re publica sacra fuerint versati, animaduertemus. En! verba Abbatis monasterii Neuhausiani in Vangionibus: *Wenn Luther nicht kommen wäre, sie hätten die Leute überreden wollen, daß sie Heu gegessen hätten.* SCVLT. Annal. Dec. I. p. 15. Qua ratione vero Romani Pontifices incrementa biblici studii impediuerint, vltterius deinde a nobis explanabitur. vid. GIBERT. VOETIVM Select. Disp. Theol. P.I. diff. de Theol. Scholast. & FRID. SPANHEM. H. E. Sæc. XII. pag. 1578.

§. III.

Patribus ecclesiæ antiquioribus suam constare auctoritatem, tantam non tamen, quæ scripturæ sacræ obuerfetur, est in aprico, quod optime exposuit MART. CHEMNITIVS in orat. de lectione patrum; & IOAN. DALLÆVS de vsu patrum, cui adiungimus IO. HEINR. HOTTINGERVM de abusu patrum. Sed elapsis aliquot noui testamenti sæculis, & theologia patristica cum Scholastica coniuncta, hoc inde natum fuit incommodum, quod teste B. VVDDEO in Isag. Theol. p. 565 patribus plus, quam decebat, tribuendo, Script. S. ne-

glexerint doctores, saltem ei traditionem & autoritatem Patrum æquipararint. Hinc factum, vt, qui tum temporis theologi audiebant, Script. S. neque curarent, nec intelligerent, adeoque horrendum Theologiæ monstrum cum tempore enaferetur. vid. ANDR. RIVETVM in tract. de autoritate Patrum, critico eius sacro præmissio Cap. III toto. Impedimenta vero Studii Biblici, quæ ex nimia patrum autoritate oriuntur, cum animaduernerent maiores nostri, recte statuerunt, dogmata patrum ad Script. S. ceu vnicam veritatis regulam exigi debere, quæ Euangelicorum Sententia in libris nostris symbolicis & quidem epit. form. concordia p. 570 luculentissime exprimitur.

§. IV.

Tricas Philosophiæ & Theologiæ Scholasticæ multum nocuisse autoritati S. Scripturæ & ipsi religioni, lucidissime exposuit IAC. THOMASIVS in diff. de Theol. Scholast. quæ exstat in CHRIST. THOMASII hist. Sapiens. & Stultit. Tom. III. p. 231 sqq. Item add. TRIBECHOVIUS de Schol. Doctoribus. HEIDEGG. hist. pap. §. XCV indicat, quod, cum Pontificii animaduernerint, verbi diuini Maiestatem suis obstare moliminibus, eidem Theologiam Scholasticam oppofuerint. Ex quo enim Scholastici, & in his præcipue ABÆLARDVS, LOMBARDVS, ALBERTVS M. Philosophiam peripateticam ab Arabibus mutilam & mancam acceperunt, Aristotelem comparare Paulo non quemquam pudit, vnde factum est, vt vix vmbra genuinæ Theologiæ in Scholis superesset. Vid. de hac Aristotelis Apotheosi GISBERT. VOETIVM Select. Disp. Theol. Schol. MARCVM NIZOLIVM in antibarbaro philosophico, præcipue vero IO. LAVNOIVM Theologum illum Pariensem, qui de varia Ari-

Itotelis in Scholis fortuna §. VII Schediasmatis I. p. 14. ita habet: *Sic caput ubique efferebat Aristoteles. Hunc non in Scholis modo, sed & locis sacris, quibus animi religionis Christianæ præceptis imbuendi sunt, interpretabantur. Neque maior quondam apud Pythagoræos Samii, quam apud hos Peripateticos Stagiritæ erat autoritas. Ultra hunc nemo debebat sapere, contra hunc nemo audebat hiscere. Quia in rei conditione facile a nobis colligi potest, quis fuerit S. Codicis honos, quis religionis Christianæ status.*

§. V.

In hac rei facie non potuit non summa religionis Christianæ ignorantia animos offuscare, cum sacer codex a cathedris & suggestu remoueretur, & nil quisquam præter Sophismata & argumentationes Aristotelicas vociferaretur. Accedebat, quod non tantum Laici, sed ipsi Theologi capita religionis nescirent, adeoque ab omni parte miserrima Doctrinæ Christianæ ruina impenderet. Hinc recte iudicat B. VIT. LVD. SECKENDORFIVS in perfectissimo de causa Lutheri commentario Lib. I. §. XCII. n. 3. *Quis in culpa fuit, quod in communi ignorantia Laici versarentur, quam illi ipsi, qui populum erudire debebant de religione, quam omnes & singuli eatenus nosse oportet, ut in capitibus ad salutem necessariis, vocem summi pastoris Christi ab impostorum fistula distinguere valeant?* Neque enim mirum videri debet cuiquam, celeberrimos tum temporis Theologos fundamenta doctrinæ diuinæ ignorasse, quod lucidissime adparet exemplo Cardinalis CAIETANI, qui cum LVTHERVVM anno 1518 in colloquium euocaret, & nomine Pontificis denuncicaret, necesse esse, ut errores reuocaret, Scholasticis gerris refertissimum animum aperuit, & se Scripturæ S. valde im-

peri-

peritum ostendit. Licet enim promississet, se in disputando & colloquio non opinionibus Doctorum, sed scripturis sanctis esse acturum, (LVTH. Tom. I. fol. 208. b.) prouocantem tamen ad scripturam LVTHERVVM vel reiecit, vel meras & fabulosas Doctorum opiniones concessit. Hinc LVTHERVVS ad Spalatinum scribens d. 19. Nov. Lib. I. ep. 71 audisse se, profiteretur ex ore CAIETANI propositiones atheologissimas, quas, si alius dixisset, hæreticissimas pronunciaffet, & hunc tamen inter Dominicanos principem principissimum esse cet. Eandem CAIETANI ignorantiam comprobat PALLAVICINVS Lib. I. Cap. X. n. 7. LVTHERVVS ipse in libro de *Missa angulari*, quem circa finem anni 1533 composuit, adfirmat, hæc tempora ignorantiae fuisse difficillima, sicut Eliæ, multaque opus fuisse potentia & patientia Dei, vt fidem in suis seruaret, & errores piorum quoque toleraret, quos aliquando non nisi morientes agnouerint, vt BERNHARDVS, GREGORIVS, BONAVENTVRA, eamque difficultatem prædictam fuisse a Christo Matth. XXIV. 23. Idem agnuit DESIDERASMVS Epist. Lib. XIX. ep. 107. *si libere, inquit, loqui fas est, mundus indormiebat opinionibus Scholasticorum, constitutionibus humanis, nec aliud audiebat, quam de indulgentiis, de potestate Pontificis.* De plebis ignorantia vide querelas in Cathechismo min. LVTH. eiusque præfatione. Confer. CHYTRÆI Saxon. Lib. II. p. 20. SCVLTE T. Annal. ad 1517. p. 16. VALERIANI MAGNI testimonium, citante Venerando Abbate BREITHAVPTIO in orat. de indole Reform. n. 4. BOSSVET. part. I. Liv. V. §. 1. des variations. Grauiissime & speciatim hanc vniuersalem ignorantiam exposuit FRID. MYCONIVS Pastor Gothanus in hist. Reform. c. 1. quam ante aliquot annos celeberrimus aulae Saxo-Gothanæ Theologus SALERNEST. CYPRIANVS in publicum emisit. §. 6.

§. VI.

Ex ignorantia oriebantur vanus Dei cultus, & lœuifculæ superstitiones, ita vt nihil fanum restare videretur, & omnis *θελατρεία* cærimoniis & immensâ pompa absolueretur. Huc pertinent abusus Missæ Pontificiæ, Idololatria, inuocatio Sanctorum, horæ Canoniciæ, Confraternitates, Canonisationes, Indulgentiæ, Pseudo-Miracula, quæ omnia sub opinione meriti perficiebantur. Quantum vero hæ increuerint superstitiones, docet Synodus Oxoniensis, quæ habita fuit a. c. 1408, in qua statutum: vt ab omnibus deinceps doceretur communiter atque prædicaretur: Crucem & imaginem Crucifixi cæterasque Imagines Sanctorum, ac ipsorum loca & Reliquias, Processionibus, Genuflexionibus, Inclinationibus, Turificationibus, De osculationibus, Luminaribus, Peregrinationibus venerandas esse. Exposuit varias temporum ante-Lutheranorum superstitiones copiosissime FRID. MYCONIVS loc. cit. FRID. SPANH. H. E. p. 1832. sqq. Adde ERASMVVM in suis ad ALBERTVM MOGVNTINVM litteris Lib. XII. n. 10.

§. VII.

Non Laicis tantum impietatem & brutam vitam, sed & ipsis Clericis merito attribuimus. De athea & iniquissima Theologorum vita plura exposuit IO. HVSSYS de Sacerdot. & monach. carn. abom. Operum, quæ Norimbergæ impressa sunt p. l. f. 377. sqq. Ad quam Clerici ordinis petulantiam componebatur vniuersus orbis. IACOB de GVITRADE in Catal. test. verit. IO. HVSS. de Mysterio iniquitatis Anti-Christi Tom. I. Opp. p. 458. & de reuelatione Christi & Anti-Christi. Clericis igitur in Comitibus Augustanis de LVTHERI motu conquerentibus, respondit Imp.

Imp. CAROLVS V. wäret ihr Psaffen fromm, ihr Dürftet kes-
nes Luthers teste Luthero ipso in der Warnung an seine
sieben Deutschen anno 1531. Tom. V. Ienens. f. 281. quem
libellum Beneuolo Lectori hic præcipue commendamus,
vtpote in quo nefandas libidines & scelera in Clero domi-
nantia vberime taxat. De monachorum & monasterio-
rum corruptela lege, si placet CAVACII histor. Cænob.
Lib. IV & V. NICOL. DE CLEMANGIIS de corrupto
eccl. statu. PETR. GALLANDIVM in vita PETRI CA-
STELLANI, a STEPH. BALVZIO edita an. 1674. p. 27.
FELICEM FABRVM de hist. Sueu. lib. II. CRANTZ : in
Sax. Lib. XI. c. 6. CAROLVM CARAFFAM in Comment.
de German. Sacra Restaur. p. II. MYCONIVM loc. cit.
ERASMVVM lib. XVII. Ep. 26. PALLAVICINVM hist.
Conc. Trid. Lib. II. c. 7. §. 6. fol. 58. SPANGENBERGIVM
in Chron. Mansfeld. c. 321. Eiusd. Conc. I de vita LVTHERI.
THES. II.

DE hoc pessimo orbis Christiani & studii Biblici an-
te LVTHERVVM statu plures conquesti sunt (§. 1.)
publice & priuatim ex viris candidioribus, & (§. 2.) te-
stibus veritatis, qui proxime ante LVTHERVVM vixe-
runt, immo (§. 3.) ipsis LVTHERI temporibus eadem
erant lamenta, quæ omnia vero Romani Pontifices
præcipua tanti mali caussa posthabuere. Immo vero
plurimos Euangelicæ veritatis testes truculentius per-
secuti, sacrum Codicem, & candidam religionem
quouis modo legitimo honore (§. 4.) deturbabant.

§. I.

Publicas de emendanda ecclesia querelas optime co-
gnoscimus ex solis sæculi XV synodis, quæ nil nisi melio-

ra ecclesiae tempora anhelabant. Huc refer (I.) Concilium Pisanum habitum a. c. 1409, in quo schisma quidem papale componebatur (vid. RICHTERI Hist. Conc. Gener. Lib. II. & BELLARMINUM de Concil. auctoritate lib. II.) sed ea, quae ad reformandam rempublicam sacram pertinebant, quaeque prima esse debebant, differebantur, licet patres huius Synodi Sess. XVII opus Reformationis absoluendum decreuissent. add. LVC. DACHERIVM Tom. VI spicilegii & LABBEI Conc. Tom. XI. (II.) Concilium Constantiense an. 1414. in cuius sessione III Reformatio ecclesiae tam in capite quam in membris decernebatur, sed, teste SPONDANO, multa de Reformatione tractata, pauca conclusa. HERM. AB HARDT in histor. Concil. Constant. (III.) Senense 1423, quod Reformationem opportuniori reseruabat tempori, vid. epp. Martini V Papae Tom. XII. Concil. col. 377. (IV.) Basileense an. 1431. sub eodem Martino V. Pontifice, in quo Reformationem Ecclesiae tam in capite quam in Membris omnes clamabant Sess. I. Sed Curia Romana, cum de reformando Ecclesiae Capite ageretur, semper obicem conatibus piorum ponebat, ut videre est in Mart. V. & Eugen. IV. Praecipue in publicis bonorum querelis habendus est PETRI DE ALLIACO Cardinalis Cameracensis libellus de Reformanda Ecclesia, quem in Concil. Constant. an. 1415 exhibuit, sed sine successu. Ipsi Imperatores, & Principes reformari volebant papam & papatum. En! vero responsum Mart. V. Papae, quod Imper. SIGISM. in Concil. Constant. dedit: Ego de hac re (reformatione) per otium cogitabo, imprimis adeundum est Romam, cuius templa, absente iam aliquot annis Pontifice, collabentur. FRID. SPANH. H. E. p. 1856.

§. II.

§. II.

Ad hunc testium catalogum referendi sunt I. NICOLAUS LYRANVS, glossis, quibus vniuersa Biblia interspersit, notabilis. (BALÆVS Cent. 5. c. 12. Cent. 5. c. 12. Catal. test. verit. Lib. XVIII. p. 809.) II. IO. TAVLERVS, Dominicanus Argentoratensis pietate & candida docendi methodo insignis (vid. Ven. ARNOLDI *Leben der Altväter*. HEVPELII memoria TAVLERI instaurata) III. IOANN. WICLEFVS, Doctor Anglicanus Wiclefitarum Pater, S. Scripturæ studiosissimus (BALÆVS Cent. 6. WHARTONVS in append. ad CAVEI *Hist. lit. script. eccl.* p. 40.). Idem hic Biblia sacra in Anglicanam linguam transtulit. IV. NICOL. OREM Doctor Parisiensis Biblia in Gallicam dialectum vertit, & libellum de Anti-Christo exposuit. V. PETRVS de ALLIACO, quem supra notauimus (vid. §. I. Th. II.). VI. NICOL. de CLEMANGIIS, Theologus Parisiensis, Bened. XIII. a Secretis, qui querelas suorum temporum exposuit in libris de corrupto ecclesie statu, de nefandissimo Schismate, de Anti-Christo. Præcipue vero ruinam studii Biblici & Matæologiam istorum temporum cognoscimus ex libello eius de neglectu scripturarum. Iuuat pauca, quæ ad rem nostram faciunt, excerpere. *Solebant, inquit, antiqui Patres & Theologi nihil dicere vel adstruere, nisi quod scripturarum testimonio posse confirmari: Vnde & HIERONYMVS: Quod de script. sac. non habet autoritatem, eadem facilitate contemnitur, qua probatur &c. &c.* VII. IO. HVSSVS, qui, cum script. S. contra Papæ tyrannidem insultaret, martyris coronam adeptus est (vid. WEISM. *hist. eccl.* sæc. XV. p. 1035. FRID. SPANHEMII *H. E.* p. 184. sqq. BASNAGE *histoire*

de l'eglise T. I. p. 1458. sqq.) Præcipue huc referendus est libellus de abolendis traditionibus hominum. IIX. HIERONYMVS *Pragensis* suauissimus HVSSI in veritate profitenda collega, mortem eandem perpeffus. (vid. HERM. AB HARDT Hist. Conc. Constant.) IX. IOAN. GERSON, Cancellarius Parisiensis, Theologus sui temporis integerrimus, qui in libello, de modo reformandi ecclesiam, de ruina ecclesiæ & sacri Codicis multum conqueritur. (RICHERIVS in Concil. lib. II. p. 125. sqq. ELLIES du PIN en histoire de l'Vniversité de Paris) X. THEODORVS ANIEM Germanus longo vsu curiæ Romanæ scelera cognouerat, quæ vna cum temporum & Religionis miséria exponit in lib. de Schismate. Quod in testibus veritatis habendus sit, optime demonstrat MEIBOMIVS in vindiciis Niemii, contra obtrectationes MAIMBOVRGII p. 4. sqq. Plures sunt equidem, qui ante LVTHERVVM de corruptela religionis & vitæ Christianæ questi sunt, quorum nomina tantum adiungimus, lectorem delegantes ad GOLDASTI, RICHERII, SARBONICI, LAVNOII, FLACII, MORNAEI opera, quæ huic materiæ inseruiunt; Sunt nimirum SAVANAROLA, ZABARELLA, POGGIUS, VALLA, AENEAS SYLVIVS, DOMINICVS de DOMINICIS, AGRICOLA, CAPNIO, WIMPHELINGIVS, PLATINA, TRITHEMIVS, IO. BAPT. MANTVANVS, IO. PICVS, qui omnes, dum vixerunt, cognouerunt, securim ad radicem positam, inclinatum esse arborem, vt cadat, nec posse diutius consistere; cum quotidie noua scandala ex deformitate Clericorum insurgant.

§. III.

LVTHERVVM LVTHERIQUE coæuos de ruina Ecclesiæ speciatim sacri Codicis multas effudisse querimonias, nemo negat,

negat, qui historiam Lutheranismi superficialia tantum opera perlegit. Neque enim Pontificios scriptores LVTHERO omnibusque bonis, qui eiusdem tempore vixerunt, idem attribuere pudet. Quod patet ex *Anti-Museo* EBERMANNI e *Soc. Jesu, qui Quæst. V. Reformationem, inquit, stiebant omnes (Leonis X. tempore NB.) salua fidei integritate: nec e numero istorum forsan erat primo extrudendus ipse* LVTHERS. Ipse LAVRENTIVS SVRIVS, iniurius alioquin & inimicissimus LVTHERO scriptor in suo rerum gest. Comment. ad ann. 1517. p. 93. idem adfirmat, in ipsa sacrorum restaurandorum Tragœdia visum fuisse LVTHERVUM non pessimo zelo moueri, neque aliud quidquam spectare quam Ecclesiæ reformationem, cuius quidem deformes abusus nemini bonorum arridebant. Nunc vero ipsas LVTHERI de misera Dei diuiniqve verbi causa querelas audiemus, quas non quidem omnes proponere vacat, neque enim hoc nostri est instituti, sed quasdam tantum indicabimus, quæ animum LVTHERI in miseris orbis Christiani detegant. In libello de Missa angulari f. solitaria Tom. VI Altenb. fol. 109. *Gloria, inquit, & laus sit Deo, quod ad tempus hoc vixerim, quo oculis video meliora tempora & legitimum Sacramenti sanctissimi usum. Video hunc magno cum cordis gaudio, post abominabilem abusum, quem ipse, prob dolor! sub corruptelis Pontificiorum tot annis adiui. Et paullo post: Papatum agnoscimus pro corruptione s. de solatione & Anti-Christo, qui ecclesiam & verbum Dei impugnat.* Præcipue querulus LVTHERI animus deprehenditur in Resolutionibus, quibus Theses suas confirmavit, quæque exstant in Tom. I. Lat. Ienens. fol. 97. sqq. *Aduersarios meos rogo, vt ferant dolorem meum, quo crucior, dum audio, ea prædicari in Eccl. Christi, quæ nunquam scripta & sta-*

tuta sunt. *Ea est sæculi nostri infelicitas, ut etiam doctissimi & sanctissimi Viri non possint Ecclesie succurrere. - - Est enim tempus pessimum, inquit Propb. Amos, ideo prudens in illo tempore tacebit.* In eodem Resolutionum libello fol. 102 & 117 sua tempora opponit Ecclesie Christi primitivæ, & explanat, quod hodierna sæcula sint tartarus Simoniarum, libidinum, cædium, reliquarum abominationum. add. fol. 119. Tom. I. Altenb. fol. 118. Hæc omnia LUTHERI dicta, quæ passim in ipsius Opp. occurrunt, demonstrant, quod sola temporum suorum miseria, non odio quodam Pontificis, s. ambitione præpostera, ut suspicatur PALLAVICINVS lib. I. c. 4. n. 93; ad restaurandam ecclesiam & scripturam sacram fuisse incitatum. Querelas MYCONII Pastoris Gothani vid. in ipsius Hist. Reform. sub cuius exordio faciem corruptæ ecclesie, corruptæ religionis luctuosissime deplorat. Idem facit ERASMVVS Ep. VII. Lib. XIV. In Concilio Pisano anno 1511 habito, quot & quanta fuerint bonorum lamenta optime cognoscimus ex actis eiusdem synodi apud RICHERIVM lib. IV. p. 167 sqq. Adiungenda hic sunt paucula ex epistola huius synodi ad Max. I. Imp. data d. 12 Nov. 1511. *Adsurge, Cæsar optime, adesto, vigila, labitur ecclesia, opprimuntur boni. - - - Tuum ecclesia magna miserabilique voce auxilium rogitat.* AENEAS SYLVIUS, deinde Papa, in lib. de moribus Germ. contr. domin. papalem multa queritur, licet deinde Pontifex M. plane mutatus fuerit ab illo. RICHER. lib. IV. p. 1. hist. Conc. p. 97. sqq. Patristicum Theologorum iudicium vid. ibidem p. 140. *Quod Pontifices Romani Sacrum Codicem, adeoque Studium Biblicum impediuerint, quiuis fatebitur, si crudelem*

lem illam & brütam INNOCENTII III. constitutionem fuerit medicatus; qua vernaculum Bibliorum vsum in ecclesia Laicis adimi voluit, arbitratus, mysteria fidei Catholicae non cum sordida plebe esse communicanda. Vid. INNOCENT. III. Decret. ad Metens. quæ est CXLI. lib. II. Tom. I. Ep. Ed. BALVZII, p. 432. 433. *Sane significauit nobis Ven. frater Episcopus Metensis per litteras suas, quod tam in Diocesi, quam in vrbe Metensi Laicorum & Mulierum multitudo non modica, tracta quodammodo desiderio Scripturarum, Euangelia, Epistolæ Pauli, Psalterium, Moralia Iobi, & plures alios libros sibi fecit in Gallico sermone transferri. Ad quæ respondet Pontifex: Hos esse canes & porcos, qui sanctum dilacerant, & margaritas contemnunt, quales sunt, qui euangelica verba & ecclesiastica sacramenta non vt Catholici venerantur, cet. Arcana fidei Sacramenta non esse passim omnibus exponenda, cum non passim ab omnibus possint intelligi.* En! Lector Beneuole, inhumanum illud & vere Anti- Christianum Pontificis præceptum, quo ad cecam obedientiam plebeias adstringere mentes studuit, & sedulum Bibliorum studium, quod ipse Christus tantopere commendauerat, a concionibus, a cathedris scholarum, a Clero & Plebe remoueri allaborauit. Hæc Pontificum Romanorum impietas præcipuus erat fomes domini papalis, Metæotheologiæ, Idololatriæ, Traditionum, Apotheoseos Aristotelicæ, quæ omnia frustra in Codice S. quæri, ipsi Pontifices nouerant. Add. HEINS. Hist. Eccl. Tom. III. p. 1071. Hic est pestilentissimus iste error, quem B. LVTHERVS in instaurando studio Biblico sæpius momordit.

THESIS III.

Multum præterea fecit ad Studii Biblici ruinam;
(§. I.)

(§.1.) Theologiæ genuinæ, (§.2.) Philologiæ sacræ, (§.3.) Hermeneuticæ, (§.4.) Historiæ Christianæ, (§.5.) cæterarumque artium, quæ multum ad rite tractandam S. Scripturam faciunt, neglectus, qui tantus sæculis Ante-Lutheranis fuit, vt vix vola & vestigium solidæ eruditionis superesset.

§. I.

Vniuersa Theologia ecclesiæ Occidentalis successiue infinitis corruptelis fuit inquinata, ita, vt tandem vix sanum quidquam relinqueretur. Quod ad Theologiam Dogmaticam attinet, erroribus & superstitionibus eam fuisse reformatam cognoscimus, quod iam a sæculo VI & sqq. animaduertitur. Licet enim Theologiam Theoreticam methodo systematica consignatam ante IO. DAMASCENVM nullam habuerit Ecclesia occidentalis, qui sæc. VIII de orthodoxa fide primum Systema edidit: (vid. Opera DAMASCENI a MICH. LEQVIEN, Dominicano Gallo edita, Parisiis anno 1712 fol.) tamen in censum hic venire possunt Symbola ab antiquioribus illustrata, vbi paulatim tricas & minutias occurrere videmus. Vid. B.ZORNIYM Hamburgensem, in noua collectione symbolorum plusquam 60 Rostochii 1706. Corpora Theologica primo quidem conscripsere Latini Sæc. XII, cum primordia caperet sua Theologia Scholastica Sophismatibus & philosophematis repleta, in qua Scotistarum, Thomistarumque armenta dudum sine fructu defudare (vid. supr. Thef. I. §. 3.) & CHRISTIANI AVGVSTI HEVMANNI præf. de origine, natura, & ἀποδία Theol. & Philof. Scholast.) Quorum omnium catalogum exhibet GVIL. CAVE in hist. litterar. Script. eccles. Sæc. XIII. Suntii: PETR. ABAELARDVS, PETR. LOMBAR-

BAR-

BARDVS, ALEXAND. HALES, THOM. AOVINAS, ALBERTVS M, BONAVENTVRA, DVRANDVS a S. PORCIANO, IO. BACONVS, GVIL. OCCAM, ADAM GODDAMVS, IO. DVNS SCOTVS, vt fequiores fere infinitos omitteremus, ne ex charta in papyrum exscribere videamur. Optime exposuit miseram Theologiæ Dogmaticæ sub Scholasticis faciem CHRIST. MATTH. PFAFFIVS Cancellar. Tubingensis in Introductione in hist. Theol. litterar. Tom. I. p. 194. Tandem, inquit, relicta simplici ac puriori veterum doctrina in Scholis Christianorum pæne vnice regnavit Theologia Scholastica, aduocata in subsidium Aristotelis Philosophia ex turbidis Arabum lacunis & versonibus malefactis. Ad Theologiam moralem quod attinet, erant quidem ex patribus aliquot, qui integre præcepta moralia traderent, vt EPHREM SYRVS, CHRYSOSTOMVS, MACARIVS, BERNHARDVS, alii: (vid. PETR. POSSINI Iesuitæ Parisiensis Thef. Asceticum Parisiis editum 1684. & GEBHARD, THEOD. MEYERI Introd. in theol. pragmaticæ studium) sed æuo Theol. Scholasticæ obscuro misere pragmatica Theologia a Theologastris est lacerata, cum opera Aristotelis ethica præceptis Dei pessime miscerentur teste B. BVDDEO in Institutionibus Theol. moralis proleg. §. XXI. add. IOAN. MICH. LANGII Diss. de origine & progressu Theologiæ moralis systematicæ, & IO. LAVNOIVM de varia Aristotelis in Scholis fortuna p. 33. vbi videmus, Brunsvigæ Ethicam Aristotelis pro concione tractatam. Eodem modo iudicandum de fatis Theologiæ Exegeticæ, & mediæ æui commentariis Theologico Exegeticis. De patrum exegesi vid. *Pererichard SIMON en Histoire Critique des principaux Commentateurs du N. T. depuis le commencement du Christianisme jusque a*

D notre

notre tems avec vne dissertation critique sur les principaux actes MSS. Rotterdam. 1693. Nihili æstimandæ sunt compilationes scholasticorum Exegeticæ, Glossa ordinaria, cuius autor est WALAFRIDVS STRABO, Abbas Augiensis IX Sæculi, LOMBARDI, ALBERTI M. THOMÆ hac in parte eiusdem furfuris scripta. Quam misere Codicem, si quis erat in manibus, sacrum explicauerint, quam sensui allegorico inhæserint, optime exposuerunt RICHARD SIMON en *histoire Critique du Vieux Testament* lib. III. c. 11. pag. 414. & IO. FRID. MAYERVS *Biblioth. Biblica* p. 53 -- 58.

§. II.

Philologia Sacra, præsertim Hebraicæ linguæ cognitio, semper fere, si tempora ante Lutherum spectes, ab orbe Christiano exulauit, ita, vt in tanto SS. Patrum catalogo, præter ORIGENEM & HIERONYMVM, paucos, qui Hebraica calluerunt, inuenias. Peculiare enim videbatur Hebraicæ linguæ studium soli Iudæorum genti, quæ semper in conferuanda lingua S. fuit occupata, comprobante hoc VAL. ERN. LOESCHERO de *Caus. ling. Hebr.* Lib. I. Cap. 8. BASNAGE *Histoire des Iuifs* lib. VII. add. Ven. 10. CHRISTOPH. WOLFIVM in *Bibliotheca Hebr.* P. II. p. 546. sqq. En! verba IO. GOTTL. CARPZOVII in *Critica S. Vet. Test.* p. 221. Tiberienses Doctores quinto post Christum natum sæculo magno studio in linguam Hebræam & Bibliorum lectionem incubuerunt, corruptioni codicum obicem posuerunt. Et pag. seq. Septimo Sæculo, cum Saraceni Arabes & opibus & litteris florerent, multi Iudæorum & ad Arabicam linguam animum appellere, & ad Arabum imitationem lexicæ & grammaticas Hebræas moliri cœperunt. Præcipue huc faciunt Theologi Helmstädiensis von der HARTD Ephe-
meri-

merides Philologicæ, in iisque præsertim prodromus, in quo speciatim de fatis studii Hebraici plura proponit. Propter hanc vero Christianorum ignorantiam in studio lingg. sanctarum sæpe a Iudæis circumagitas & vexatos fuisse Patres ex Christiana patet historia. Vere itaque iudicat B. RICHARD SIMON in Historia Critica V. T. P. I. Cap. V. plurimos ecclesiæ patres, qui Hebraica neglexerunt, ad Hexapla Origeniana, & Aquilæ codicem refugisse, adeoque multos in studio biblico præcipue Exegetico errores commisisse. Multo maior vero erat ruina S. Philologiæ mediis noui fœderis temporibus, quæ vulgo scholastica appellamus, vbi Græca pariter ac Hebraica a Monachis non potuerunt legi, tantum abest, vt ab ipsis intelligi & explicari potuerint. Vide si placet IO. FRID. BERTRAMI, Concionatoris Aulici, & Consistorii Adlesoris in Frisia orientali, Patroni & amici singularis, Introd. in lit. Elegant. p. 224. vbi eos Hæreticorum nomine venisse mediis temporibus indicat, qui Græca & Hebraica calluerunt; add. Eiusd. Diff. de vera medii æui barbarie. Iuuat hoc loco addidisse testimonium celeb. Iureconsulti IO. CONR. HERESBACHII, qui sub finem Sæc. XV vixit: *Audiui, inquit, Monachum in ecclesia declamantem, qui noua, aiebat, reperta est lingua, quæ vocatur Græca. Ab hac sedulo cauendum. Hæc est, quæ parit omnes hæresistas.* Vid. DIETERICI Græciam Exulantem lit. B. 46. & RECHENBERGII Diff. de Ineptiis Clericorum literariis §. 14. Præsertim de ignorantia Studii Hebraici iudicat Ven. REIMMANNVS in Hist. Lit. Germ. P. II. p. 141. quod ea vbiunque obscuris temporibus fuerit dominata, quod facile coniectari licet, cum Græca lingua eousque neglecta fuerit. Nicitur Theologus hic Hildesensium cele-

berrimus autoritate CLAVDII ESPENCAEI in Comment. ad epist. II ad Timoth. c. 3. qui adserit: *Hoc rudi & inficero Sæculo (XI & XII.) Græce posse suspectum: Hebraice posse pæne hæreticum fuit.* Neque enim in censum vocandæ sunt nescio quæ Abbatis TRITHEMII gloriatio- nes Encomiastico - Historicae, quibus aliquot Græcos at- que Hebræos in medium profert. Quid miraris itaque, L. B. si in tanta Philologiæ S. ignorantia tantum studii Biblici ne- glectum offendas?

§. III.

Præcipue hic sermo est de Hermeneutica, quam, vo- cant, sacra, quæ, quam misere fuerit mediis temporibus ex- culta, facillime cognoscemus, si non tantum ad eruditionem vniuersalem penitus collapsam, verum etiam ad labores Her- meneuticos mentem conuerterimus. Non est, quod ad prio- ra testamenti noui sæcula hac in parte recurramus, & Her- meneutas sacros Græcæ pariter ac Latinæ Ecclesiæ explane- mus, quod erudito & consummato opere fecit supra lauda- tus IAC. FRID. REIMMANNVS in Hist. Theol. Exegeti- cæ, quæ præmissa est versioni sacrae Simonii Criticæ. Por- tentosam Hermeneuticae S. faciem obscurorum sæculorum breuiter indicasse sufficiat, vt inde faciem neglecti Studii Bi- blici eo melius exploremus. In Græca Ecclesia propter in- dignum Philologiæ S. neglectum, propter defectum princi- piorum & adminiculorum, quæ sacrum interpretem vbi- cunque iuuant, a Sæculo VI vsque ad excidium Constanti- nopolis Hermeneutica Sacra omnino in puluere & obliuione iacuit. vid. CRVSI Turco - Græciam lib. VII. p. 494. sqq. Hinc nemo Græcorum poterat Commentarios in S. Codicem legitimos elaborare, sed sufficiebat Catenas græcas i. e. ex- cerp-

cerpta ex scriptis CYRILLI, CHRYSOSTOMI, GREGORII, aliorumque Exegeticis constipare, quod futili conatu fecerunt Sæc. VI OLIMPIODORVS Alexandrinus; Sæc. IX OECUMENIVS; Sæc. XI NICETAS SERRON, & THEOPHYLACTVS Chrysoftomi operum plagiarius; Sæc. XII MACARIVS CHRYSOCEPHALVS. (vid. IO. CHRIST. WOLFIUM in pecul. Diff. de Patrum Catenis Græcis, & REIMMANNI Biblioth. Acroamaticam e Lambecio collectam pag. 195.) Ad hunc Hermeneuticæ S. in Græca ecclesia neglectum plurimum fecit iniusta Romanorum Pontificum voluntas, qua priuatis ius commentandi in Codicem S. & interpretandi scripturam adimebant, qua omnes interpretes, qui supra Papam & concilia sapiebant, anathemate concutiebant (vid. METROPHANEM CRITOPVLVM in Confess. p. 98. & acta Würtemb. p. 368.) In Latina itidem Ecclesia post aliquot fidei bonæ interpretes HILARIVM, AMBROSIVM, HIERONYMVM, AVGVSTINVM, qui methodo legitima sacras scrutabantur paginas, studium Hermeneuticum fuit nusquam auditum. Cuius rei causa, vti iam supra a me indicatum est, ignorantia fuit Sanctarum lingg. & nimia Papparum autoritas, qua Sacrorum Bibliorum interpretationem sibi tantum reseruare sunt conati. Adsentior itaque lubentissime Ven. REIMMANNÒ, qui p. 55. hist. Theol. Exegetica nil nisi Rapfodias & Compilationes a Patribus Latinae ecclesiae medijs temporibus contextas fuisse adseuerat. Quid, quæso, sunt BEDÆ VENERABILIS Commentarii, quam farrago Allegoriarum, & excerpta AMBROSII, AVGVSTINI, HIERONYMI promiscue commixta? SIMON Hist. critique Part. I. cap. 5. P. II. cap. 24. Quid speres ex WALAFRIDI STRABONIS glossa ordinaria, quæ supra iam commemo-

rata fuit, præter Patrum commentationes impeditiſſimo ordine collectas, quæ Gloſſa tamen temporibus Scholaſticorum ante B. LVTHERVVM tantum valuit in cathedris Academicis, vt, teſte REIMMANNŌ, ipſe ſententiarum magiſter P. LOMBARDVS eam voce Autoritatis *κατ' ἐξουσίαν* inſigniret his verbis: Autoritas dicit cet. vid. R. SIMON P. II. c. 27. P. I. c. 6. De HAYMONIS vita & operibus exegeticis vide Ven. D. ANTONII Diff. Theologico-hiſt. de Vita & Doctrina HAYMONIS p. 12. Actum itaque agebant Patres Latinæ eccleſiæ iam ante tempora Scholaſtica, cum dotibus & adminiculis Hermeneuticis deſtituti ad opera maiorum recurre-
rent, & quæ ſuo ordine iſti conſignauerant, præpoſtero more recoquerent. Peiores erant his Doctores Scholaſtici in ſtudio Hermeneutico, qui præter plagia Patrum antiquiorum indigna ex meris principiis ſiue potius quiſquiliis Ariſtotelicis Script. S. explicabant, & propter ignorantiam SS. lingg. in ſacri codicis ſenſum litteralem, qui tum temporis ſepultus iacebat, maxime erant iniurii, quod videre eſt ex triade Doctorem PETRO LOMBARDO, ALBERTO M., THOMA AQUINATE. Quorum commentarii multa loquuntur de ſeſtemplici S. Scripturæ ſenſu hiſtorico, tropico, allegorico, anagogico, figuratiuo, dignitatiuo, abſolutiuo, eademque ratione diuina oracula pro lubitu & arbitrio diſtorquent.

§. IV.

Quamuis hiſtoria eccleſiaſtica iam primis N. T. temporibus aliquantulum corrupta fuerit, quod inter alios fecit EVSEBIVS in Hiſt. eccl. & Præparatione Euangelica: poſtea tamen reperti ſunt aliquot ſtrenui huius diſciplinæ vindices, qui fata eccleſiæ iuſto ordine, bona fide, & accurato iudicio conſignarent. Quorum in numerum referendi ſunt

SOCRATES, SOZOMENVS, SVLPICIVS alique. Præcipue de antiquitate ecclesiastica bene meruit HIERONYMVS Stridonensis, qui in libro de Scriptoribus ecclesiast. non doctores sacros tantum indicat, sed singularia etiam orbis Christiani fata lucide exponit. Idem fecit in Græca ecclesia PHOTIVS Constantinopolitanus, Vir maximi sane nominis, & portentosæ eruditionis, qui historias non quidem leuiter, sed iudicio pragmatico, quod munera obeunda acuebant, conscripsit. Mediis vero temporibus neminem inuenias facile, qui fata ecclesiæ suo ordine exposuerit, cum potius historiam ciuilem & sacram vbiunque commixtam sæcula mediâ offerant, quod non sine Pontificum Romanorum summo gaudio contigisse merito suspicamur, qui sua Regumque facta ita inter se inuicem impediri volebant, vt difficile esset ab vtraque parte rite & decenter distinguere iura principum & paparum. Quum vero & Monachi, qui ad conscribendam historiam præ cæteris se accingebant, stupida essent pecora, facile colligimus, summa cum *angustia* eos ad tantum opus accessisse, quam Monachorum negligentiam carpit PHIL. MELANCHTHON in epist. ad CONR. VRSPERGENSEM: *Monachi, inquit, plerumque scribebant historias imperiti, & historias antiquas ne viderant quidem, sine exemplo sine arte infantis.* Eadem ratio est, cur tot fabellas, tot pseudo-Martyrologia, Miracula, Reliquias deprehendamus. In actis Sanctorum sexcenta mendacia occurrere, in actis conciliorum omnia ex præiudicio dominii papalis composita esse, faciem ecclesiæ externam internamque penitus neglectam, hereses puerili modo vbiunque coaceruatas cognoscimus. De DITHMARI Chronico Martisburgenfi, quod MS. MELANCHTHONI transmiserat SPALATINVS iudicat idem MELANCH-

LANCETHON in epist. ad SPALAT. 1530: *Historicus (Ditbmarus) me minus delectavit. Miror homines aulicos ne vidisse quidem, quæ res essent mandandæ litteris. Nugas carimoniarum recenset, res grauiiores prætermittit. Quod idem de cæteris omnibus iudicare licet.*

§. V.

Huc faciunt Aſophia Philoſophica, Sophismata, Axiomata Aristotelica, quæ autore HERM. CONTRACTO in Germaniam introducta, quæque in vniuersa Europa obscuriori sæculo dominabantur. Vid. HACHENBERGII Germ. Media Diff. 6. p. 213. CONRING in Antiqq. Academ. p. 343. In arte logica deerant faniora præcepta, & præiudicium Diui, vt vocabant, Aristotelis omnium mentes occupauerat, ita, vt Laici obscurorum temporum in infinitis canonibus, distinctionibus de incipit & desinit, de suppositionibus, distributionibus, insipido sane more philosopharentur. Vid. KERCKERM. Hist. Log. p. 19. sqq. Eadem erat Aristotelicæ Metaphysicæ facies, quæ nil nisi Quodlibeta, Hæcitates, Quidditates sonabat, & Doctores Seraphicos, resolutos, irrefragabiles, planos sua mole fere supprimebant. Corruptelas Latini Stili & Profæici & Metrici cognoscimus optime ex HVTTENI, REVCHLINI aliorumue epistolis obscurorum virorum. add. ERASMI SCHMIDII, olim apud Witembergenses Prof. Græci Calendarium Etymologicum papisticum, in quo præcipue *Etymon* vocabuli *Sebastianus* risum lectori merito mouet. Neque vero est, Lector Beneuole, quod per singulas artes, Poësin, Grammatisticen, Graphicen, Mathesin, Genealogiam, Geographiam cæteras diuager, cum satis facere possint HACHENBERGII Dissert. de Media Germania, MORHOFFI Poly-

Polyhist. Litter. de fatis artium. Hoc sole clarius adparet, in tanta omnium artium ruina de studio Biblico ne rite quidem cogitari potuisse.

THESIS IV.

Quemadmodum itaque Studium Biblicum vna cum cæteris artibus penitus exspiravit, & Doctores Ecclesiastici nil minus quam de recte tractando Codice S. cogitarunt; ita sensim renascentibus litteris, & restituta eruditione via B. LVTHERO ad Instaurandum S. Scripturæ Studium fuit parata, quod Capite iam secundo vltterius exponetur.

CAP. II

DE RENASCENTIBVS ADMINICVLIS ET PRIMITIIS STVDII BIBLICI.

THESIS I.

Ignorantia & peruersitas Doctorum Ecclesiæ Theologiam & Studium Biblicum dignitate sua deturbauerat; pestilentissima barbaries rempublicam eruditorum sæuissime corruerat; cum non sine singulari Dei prouidentia (§. 1.) aliquot viri & (§. 2.) principes candidiores exsurgerent, solidamque eruditionem ad pristinum decus reuocarent, quæ reipublicæ litterariæ commutatio (§. 3.) *παλιγενεσία* litterarum solet adpellari, quæque ad restaurandum, & rite tractandum Studium Biblicum plurimum adminiculata est.

E

§. I.

§. I.

Huc referendi sunt primi litterarum instauratores, earundemque patroni. FRANCISCVS PETRARCHA Florentinus, qui medio Sæc. XIV floruit, sine dubio in primis bonarum artium Instauratoribus haberi potest. Patrocinio Papparum, Regis Galliaë, aliorumque vsus, Auenione, Veronæ, Paduæ, Venetiis, Parmæ, Mediolani artes humaniores non sine summo adplausu docuit, cum præcipue in Eloquentia Profæica & Metrica multum excelleret, quod constat ex operibus Basileæ Tom. IV anno 1581. editis. Addimus exules eruditos Græci orbis MAN. CHRYSOLORAM, BESSARIONEM, DEMETR. CHALCOCONDYLAM, THEOD. GAZAM, ARGYROPILVM, GEORG. TRAPEZVTIVM, LAONICVM CHALCOCONDYLAM, IO. LASCARIM, MARVLLVM, alios, qui non tantum in græca lingua orbem Europæum iuuerunt, verum etiam aliis artibus, præcipue studio Grammatico Græcæ ac Latinaë linguæ, quod ope Constantini Constantinopoli nondum obsoleuerat, vt vel ex solo PRISCIANI exemplo adparet. De summis horum in Philologiam S. meritis plura deinde commemorabuntur. Horum vestigia & eruditionem, quæ vniuersam Italiam illustrauerat, felici passu in studio latinæ ling. sequebantur LAVR. VALLA, qui nimio genuinæ latinæ ling. studio inspuit quidem, sed tamen multa ad repurgandum Latinitatem contulit; ANGELVS POLITIANVS, cui tantus ardor Latinaë & Græcæ linguæ iniectus erat, vt vulgatam Bibliorum versionem propter corruptum dicendi genus respuendam censeret, & Odas Pindaricas Carminibus Dauidicis multum præferret. Iucundum sane est, ex Historicis cognoscere, quam increuerit Latinitatis studium, quam stre-

strenui Oratores, Poetae prodierint, in quibus habendi sunt PEROTTYS, ERASMVVS, MANVTIVS, POGGIVS vterque, PHILELPHVS, POMP. LÆTVS, RVD. AGRICOLA. Ipsum studium historicum, philosophicum, mathematicum melius & candidius fuisse tractatum, comprobant PLATINA, qui in vitis Pontificum veritatem secutus, plurimorum modum in se concitauerat, TRITHEMIVS, P. IOVIVS, ALBERTVS CRANTZIVS, IO. CVSPINIANVS, alii. Quid plura? Reuiuifcebat tum temporis solida eruditio, & artium decus non sine magno Monachorum dissenfu, qui tanquam serua Paparum pecora ignorantiam optimum Pontificiae superstitionis & Mataeolatriae stabilimentum conseruari præoptabant. Quorum infinita murmura acerrime repressit ERASM. ROTERODAMVS in encomio Moriae (vid. SECKEND. Hist. Luth. p. 103.) Cæterum miranda est subita artium in regionibus Europæis propagatio, cum arctissimo temporis interuallo ex Italia primitiua restauratae artis sede, eruditio transuolaret Alpes, & diligentissime publico sumtu docerent, ARGYROPILVS Romæ, MASVRVS Venetiis, GEORG. TIPHERNAS & HIERON. SPARTIATA Parisiis, in Batauis deinde ac Germanis DES. ERASMVVS, IO. CAPNIO, AGRICOLA, in Britannis THOMAS LINACER, in Hispania ANTONIVS NEBRISSENSIS, adeoque vniuersa Europa renascentia splendidioris doctrinae sidera demiraretur. Hanc vero *παλιγγενεσίαν* bonarum artium expeditissimum fuisse studii biblici instaurandi adminiculum, facillime mecum omnes adfirmabunt, qui sacras & diuinas artes licet excellentissimas necessitudinis quodam vinculo cum doctrina & scientiis humanis coniunctas esse cognouerit. Obseruamus enim

in repetendis ecclesiae antiquioris fatis, quod in ruina bonarum artium plerumque decus Religionis Christianae fuerit prostratum, inter renatam vero eruditionem paulatim exsurrexisse & increuisse studium Biblicum, & Theologiae. Ita Saec. IV & sequentibus vbicunque cum barbaris gentibus irruente barbarie, Doctrina Christiana multis erroribus paullatim fuit conspersa. Saeculis eruditionis obscuris, obscura & tetra erat Christianae religionis facies. Resurgente Saec. XV republica litteraria respublica ecclesiastica idem cepit incrementum. Ignorantia enim, ut iam a me Sect. I. §. I. expositum est, fuit tutissimum iniustitiae & nequitiae papalis operculum. Ignorantia recti bonique fiebat, ut ordo Clericus in tanta caligine licentia sua & proteruia abuteretur. Contra vero in cultura scientiarum & ingeniorum superstitio vana, quae mentibus hominum infixata & innata videbatur, fortiter depelli poterat. Neque vero illustriores eorum temporum viri nesciuerunt, litterarum peritiam in reformanda ecclesia esse necessariam & utilem. ERASM. ROTERODAMVS, qui ad resuscitandam religionem & litteras non parum contulit, saepius contra indecentissimam Papatus ignorantiam insultauit, cum optime nosset, hac sublata & euersa legitimam demum Christiani orbis repurgationem posse institui. LUTHERVS ipse, non bonus tantum Theologus, verum etiam Philosophus atque Philologus, eruditioni, praecipue studio Lingg. OO. proximo studii biblici subsidio est patrocinator, quod a me, si ad Part. II. tractationis transfero, Lectori vberius explanabitur. Vnicum hoc loco addo testimonium ex Epp. B. LVTH. ad EOBAN. HESSVM, optimum Germaniae nostrae Doctorem Tom. II. Epp. f. 307. b. ex quo adpareat, LUTHERVM
sup.

suppetias *παλωγεντίας* litterariæ in Reform. Ecclesia & Restauranda Religione ingenue esse professum: *Ego, inquit, persuasus sum, sine literarum peritiâ prorsus stare non posse sinceram Theologiam, sicut hactenus ruentibus & iacentibus literis miserrime & cecidit & iacuit. Quin video, nunquam fuisse insignem verbi Dei reuelationem, nisi primo velut præcursoribus Baptistis viam paravit, linguis & litteris.* FRID. MYCONIVS itidem Dei providentiam in restitutione scientiarum agnovit, quum in hist. Reform. c. 3. adserit: *Es waren damals viel seine gelehrte Leute hin und wieder in Germania: als hätte sie unser lieber Herr Gott sonderlich darzu geböhren, und gelehret werden lassen, daß er ein ander Spiel anfangen wolte.*

§. II.

In omnibus rebus publicis, politica sacra, erudita priuatorum piissimi conatus irriti plerumque esse solent, nisi patrocinium & præsidium principum accedat. Idem observandum hac in causa, quæ quam interdum debilitata fuerit, inculto quodam & rudi principe eruditionis hoste, vel solo PAVLI II Pontificis exemplo conspicitur, qui de ruina resurgentis eruditionis multa meditatus, doctores artium & disciplinarum candidos omni ratione vexavit, quod diu experti sunt BARTH PLATINA & POMP. LÆTVS. Quam bene vero, quod non adeo pauci in principibus Europæ saniora secuti consilia, recentes & fugitivas aliqua ex parte Musas suo favore amplexati sint! Inter ipsos pontifices, cæteroque eruditionis hostes, erant aliquot laudandi Mæcenates, qui fugitivos Græciæ exules, ipsasque Orientis artes in Europam transmigrantes benigne exceperunt, stipendia Doctoribus publica procurauerunt, alumnos aliquot illustriores

enutriuere. CLEMENS V Papa cæterum insulsiſſimus, cum a RAYMUNDO LULLIO, vt perhibetur, ad tantum opus incitaretur, in Concilio Viennenſi anno 1311 habito conſtituit, vt lingua Hebræa, Græca, Arabica, publice in Academiis, Pariſienſi, Oxoniſi, Salmanticensi doceretur, quo adminiculo Candidati Theologiæ contra infideles (*Judeos puta & Mahumedanos*) rite vterentur. In ſingulis linguis duo conſtituebantur doctores, quibus ſtipendia vela Curia Romana, vel Regibus Academiarum exſoluerentur. De hac CLEMENTIS conſtitutione iudicat B. KORTHOLTIVS in Hiſt. eccl. p. 558. *Ita barbaries, quæ per illa tempora eccleſias & Scholas occupauerat, qua linguæ & ſcripturarum fontes parui putabantur, multum diſcuſſa eſt, poſtquam ipſe Pontifex de bonis artibus reducendis curam gerebat.* Ita, teſte MAVRITIO, Prof. Geneuenſium celeberrimo, in oratione de lingua Hebraica reformationis adminiculo tandem intelligi capit Scriptura. *Sic elatum vexillum ad quod cucurrerunt omnes gentes.* Sequitur in Mæcenatibus Pontificibus Romanis NICOL. V, in quo præcipue laudandum, quod eruditionem ac eruditos magni æſtimauerit, comprobante NICOL. PHILELPHO in hiſt. NICOLAUS V. opera præcipue eſt uſus in reſtituendo litterarum honore, GEORG. TRAPEZVNTII & VALLÆ, quibus opulentiffima laborum præmia conceſſit. ÆNEAS SYLVIVS, poſtea Papa, in hiſt. Frid. III Cap. 54. *Adeo, inquit, ingenia excitauit fouitque NICOLAUS, vt vix æuum inueniri poſſit, quo magis humanitatis & eloquentiæ, cæterarumque bonarum artium ſtudia, quam ſuo tempore, floruerint. Illud certe nemo negauerit, tot ei a doctiſſimis viris in ſcripta eſſe volumina, quot neque ſuorum prædeceſſorum, neque imperatoris cuiuſpiam nomini dicata*

cata comperimus. NAVCLERVS Generat. 49. ita de hoc litterarum Patrono iudicat: *Laudatur NICOLAI liberalitas, qua erga omnes vsus est, maxime litteratos. Quos & beneficiis & officiis optime iuuit, eos præmiis ad componendum & ad vertendos Græcos autores in Latinum ita perpulit, vt litteræ Græcæ & Latinæ denuo splendorem aliquem adeptæ sint.* Addo HEIDEGGERI iudicium in Hist. Papat. p. 183. *Merito Pontifici huic acceptum referimus, quicquid splendoris Latinæ & Græcæ litteræ primum in Italia, postea etiam in Germania acceperunt. Sicut autem olim Moses in aula Ægyptiaca edoctus est, vt filios Israelis ex Ægypto educeret: ita in ipsa quoque Anti-Christi aula bonas litteras promotas, earumque auxilio Anti-Christum deinde orbe reuelatum mirum certe non est.* ÆNEAS SYLVIVS, postea Papa PIVS II doctissimus doctis fauebat, cum priuatus esset, & ipse errores pontificios acriter morderet; sed vita papalis novos mores erudito orbi noxios obtulit, cum bulla Retractationum conscripta insanire mallet, & ex more maiorum cæco more dominari. Transimus ad principes Etruriæ Medicæos, præcipue COSMVM & LAURENTIVM, qui eruditos omni modo sustentabant, ita vt HERM. BARBARVS in epist. quadam ad PICVM Mirandulanum fateatur: *Debent litteræ Florentinis, inter Florentinos Medicæis, inter Medicæos Laurentio.* Quod eruditionis patrociniū hæreditario quasi iure deinde accepit. LAURENTII huius filius LEO X. Papa. Quantopere uterque & parens & filius DE REVCHLINO meriti sint, vide in REVCHLINI Cabbala, eiusque præf. & epist. dedicatoria. Reliqui sunt HERCVLES, Dux Ferrariensis, Venetiis Bessarion, qui domo sua quotidie exsules eruditos enutriebat, præcipue verò PEROTTVM amicum & amanuesem.

In

In Gallia curam Academiae Parisiensis & doctorum susceperunt PHILIPPVS Valesius, PHILIPPVS Pulcer, eiusque vxor IOHANNA, Nauarrae regina, quae instituit Collegium Nauarrenum: (vid. LAVNOIUM in Hist. Collegii Nau.) praesertim vero FRANCISCVS I. de quo testatur DVCHESNE in Antiqq. Franc. Lib. I. Cap. 19. Ad summum eius Vniuersitatis splendorem accessit, quod faciente GVIL. BVDAEO Professores Regii in ea instituti regnante FRANCISC. I. magno litterarum Patrono. In Belgio idem fecit CAROLVS, Dux Burgundiae, postea Imperator; In Hispania Card. XIMENIVS; In Anglia HENR. VIII; In Germania RVPERTVS Palatinus, FRIDERICVS Sapiens, alii. En! Lector Beneuole, quam confluerint Europaei principes ad succurrendum rebus litterati orbis miseris, ad sustentandas recentes litterarum delicias.

§. III.

De *παλιγγεσία* litterarum plura commentatus est ANTRICCIVS in Orat. quam NIC. KRIEGKIVS ante aliquot annos Ienae edendam curauit, ad quam Te, L.B. relegamus.

THES. II.

IN studii Biblici adminiculis praeter caeteris commemoranda erit ars (§. 1.) Typographica, qua factum est, ut & ipse facer Codex, & Commentarii Biblici eo facilius luci publicae exponerentur. Academiae (§. 2.) recens instituta, earumque statuta, quantum studio Biblico praecipue Philologico inseruierint, ex antiquitatibus Academicis cuique patet. Quantum vero illustrum Virorum & Academiarum (§. 3.) bibliothecae Philologis, Exegetis profuerint, quilibet fatebitur, qui
 fine

fine necessario librorum adparatu sordere studia in-
primis Philologiam sacram agnoscit.

§. I. De ortu, fatiſ, & vtilitate artis Typographicæ multa
& docte commentati ſunt WILHERN. TENZEL von Erſin-
dung der Buchdrucker-Kunſt. BERNH. MALLINCROT in
diſcurſu philol. de ortu & progreſſu artis typographicæ.
MONS. DE LA CAILLE Hiſtoire de l'Imprimerie & de la
Librairie. STRVVE introd. liter. p. 516. ſeqq. BOXHOR-
NIVS de inuentione artis typographicæ, & plures alii. Ego
ſaltem pauca, quæ ad finem noſtrum faciunt, exponam.
Omnes, qui de arte hac arte quædam conſcripſere, viden-
tur nimium indulgere ſuæ nationi, Germanis pro GVTEN-
BERGIO, FAVSTO, MENDELIO, Batauis pro KOSTERO
acriter decertantibus. In tanto Hiſtoricorum diſſenſu du-
dum occupatus, vidi tandem, LAVR. KOSTERO, Conſuli
Harlemeſi merito primitiuam artis huius inuentionem de-
beri, cum Donatum alioſque libellos tabulis ligneis expri-
mi curauit. Typos vero ſuſiles GVTENBERGIVM Ar-
gentoratenſem, ſed ciuem Moguntinum inueniſſe, eadem
conſtat ratione, qui habuit adiutores feliciffimos IO. FAV-
STVM & SCHAEFFERV. IO. VERO MENDELIVS recens
inuentum, quod ex legibus Chronologorum refertur ad
ann. 1440, deinde Argentoratum transportauit, KOBVR-
GIVS Norimbergam; SCHWEINHEIM & HANIVS Ro-
mam; RVSSINGERVS Neapolim, IENſENIVS Venetias;
alii alioſum. Quamuis itaque multi pro natione ſua for-
titer deſudent, Germaniæ tamen ſoli deberi tantum tantæ
artis decus, eſt in aprico. Sinenſium Typographia quod
tantum artis Typographicæ ſimulacrum poſſit adpellari, opti-

me explanauit ERASMI FRANCISCI in Theatro suo. Non est, quod plura ex historico adparatu addamus. Superest, vt Typographiæ inuentum reipublicæ litterariæ, præcipue sacræ vtile fuisse, paucis indicemus. Facit sane Typographia maximum eruditis in labore compendium; cum teste CAMPANIO: *Imprimat illa die, quantum vix scribitur anno.* Merito eam in ingeniosissimis artibus, & diuinis beneficiis haberi volumus cum HIERON. CARDANO de Artibus l. 17. BODINO in Method. Hist. c. 7. & POLYDORO VERGILIO l. II. cap. VII. de rerum Inuentoribus p. 82. En! iudicium PHILBERGALDI, quod referent NAVCLERO, exstat in Generat. XLIX. p. 1071.

O Germania muneris repertrix,

Quo nihil vtilius dedit Vetustas

Libros scribere quæ doces premendo!

Ante inuentam Typographiam defectu rei familiaris & scribarum multi non poterant libri comparari. Vnde factum iudicat STOLLIVS, sæpe in allegandis Patrum scriptis a viris mediæ aui erratum, fuisse, præcipue cum Manuscripta solerent mendis vbicunque scaterere. Iam vero scripta pretiosissima impressa vili pretio quaquaversum distrahebantur, quæ mentes hucusque cæcas erudire & docere poterant (vid. BOECLER. in oratione de Typographia ao. 1640. habita.) Multum proderat eadem ars ad propagationem purioris doctrinæ & Reformationis, cum opera LUTHERI, Typographi & Consulis Witembergensis scripta Lutheri non sine summo omnium bonorum gaudio prodirent, quæ eadem FROBENIVS Typographus Basileensis remotioribus gentibus procurabat. Vid. iudicium B. LVTHERI ad SPALATINVM Tom. I. Epist. edit. Aurisab. f. 164. *Venit Melchi-*

or

or Lotherus instructus optimis formularum matricibus, a Fabrenio acceptis, paratus apud nos officinam excusoriam institueret. Si ad hoc Illustrissimus Princeps noster annueret, quemadmodum & antea nos Illustrissimæ celsitudini suæ indicauimus: tuum nunc officium peritur, ut in rem communem consilia colloces. Nobis id decorum imprimis Vniuersitati nostræ, tum commodum auditoribus arbitramur, præsertim præsentente Philippo Græcas litteras & copiose & fideliter propagare cupiente. Quanto auxilio fuerit Typographeum huius LOTHERI laboribus Lutheri, præcipue Biblicis, optime videmus expositum in Hist. Versionis Biblicæ Lutheri, quam edidit nuper D. ZELTNERVS, Prof. Altorfinus Celebrerrimus. Eadem Typographia quod multum studium Biblicum promouerit, errores Pontificis detexerit, testatur HEIDEGGERVS in hist. Papatu §. 144. *Non parum, inquit, ad bonarum litterarum incrementa, & veræ religionis cognitionem, & oppositæ eidem Antichristianæ tyrannidis, quam Romana hæcenus Hierarchia in Ecclesia exercuit, contulit diuinum typographiæ beneficium.* Vere id quidem. Nam nunc prodeuntibus quotidie libris, præcipue Philologicis & exegeticis, qui ad studii biblici instaurationem ansam quasi præbuerunt, immo, edito aliquot vicibus Codice sacro, qui primus a. 1450. in versione latina vulgata secundum Chronicon Colonienfem impressus est genuinis prælis, detegebantur facinora Ecclesiæ Romanæ, eiusque clandestinæ machinationes in omnibus terris promulgari poterant. Conf. *Cl. c. A. HEYMANNI* Prouidentiam Reformatricem.

§. II.

Non amplam Academiæ commemorationem hoc loco faciemus, cum perfectissimo opere idem fecerit Tris-

megistus ille Germanici orbis HERM. CONRINGIVS, Norda
 Frisius in Dissert. VI. de antiqq. Academicis. Satis erit fun-
 dationes siue saltem incrementa Academiarum secundum
 feriem locorum & temporum attigisse. In Hispania occur-
 rit Valentienſis ao. 1210, quæ deinde a FERD. III. Salmant-
 ticam fuit transducta, in qua præcipue Sæc. XIV & XV Stu-
 dium Philologicum fuit tractatum secundum Constitutiones
 Clementinas Concilii Viennensis (vide GONZALEZ D' A-
 VILA in hist. vrbis Salmanticensis.) In Lusitania notan-
 da est Academia Olyſſiponenſis, condita a rege DIONYSIO
 ao. 1290. In Parisiensi Academia, cuius origo ad tempo-
 ra CAROLI M. referenda est, notandum, quod ROBER-
 TVS DE SORBONA, Lud. IX Sancti Pœnitentiarius, Col-
 legium Sorbonicum instauraverit, cui instituto Card. RI-
 CHELIVS optimum decus addidit. De Collegio Nauar-
 reno IOHANNÆ iam supra diximus. Hic addendum
 Collegii huius emolumentum, quod in eo positum erat, vt
 docerentur in eo Grammatica, Logica, Philosophia & The-
 ologia, & in eo nutriretur certus stipendiariorum nume-
 rus, quibus sub Collegii Rectoribus, teste SPANHEMIO,
 pro victu & labore certa assignaretur pecunia. Occurrit
 præterea Andegauenſis a duce LVD. II. Sæc. XIV. ineunte
 condita; Aurelianensis auspicio PHIL. PVLGRI ao. 1312.
 Negari hoc loco non potest, Philologiæ S. & liberalium
 artium incrementa præcipue in Parisiensi Academia fuisse
 cognita. In Italia obseruamus Bononiam, optimum illud
 reuiuifcentis eruditionis domicilium; Patauium, ao. 1211;
 Neapolitanam academiam, quæ FRID. II. Imp. habet auspi-
 cem; Ferrariensem a Duce ALBERTO ao. 1390. erectam;
 Pisanam ao. 1393. In Anglia Oxoniensis Academia per E-
 pifco-

piscopum RICHARDVM Angeruilium Durhamsensem multum splendoris accepit. In Germania occurrunt Vindobonensis ao. 1237. Colonienſis 1387. Erfurtenſis 1392. Praegenſis 1360. Heidelbergeniſis ao. 1385. Lipſienſis ao. 1409. Louanieniſis ao. 1427. Roſtochieniſis 1419. Grypſwaldienſis 1456. Ingolſtadieniſis 1472. Tubingenſis 1477. Friſburgeniſis 1463. Mōguntina 1477. Baſileenſis 1460. Wittenbergenſis 1502. Francofurtana 1506. En! quem præ cæteris Germania noſtra Athenæis abundauerit, unde neque miramur, in tanto artium exercitio, diuinas artes primo inter nos in conſpectum prodiiſſe. Superest, L. B., vt, quid Academiæ ad inſtaurationem Studii Bibliſi contulerint, adpareat. Libenter concedimus, Apotheoſin Ariſtotelicam, quæ vbiq; in Academiis ſonabat, multum nocuiſſe artibus, multum Studio Bibliſo. Studium enim Philologicum & Theologicum Sophiſmatis & tricis Scholaſticorum reddebatur impeditiſſimum. Accedebat, quod peſtilentes papatus errores excuſare neceſſe erat, etiam iis, qui meliora cognoſcebant, niſi forte ad ignem & martyria veritatis cauſa tranſire mallent, (vid. BALAEVM p. 433. 443. 393. & MIDDENDORPIVM in Academiis paſſim.) Hoc detrimentum in felicitate Academica propoſuit KORTHOLTVS in Hiſt. Eccl. p. 617. *Erſi autem noſtris regionibus hæc obtingeret felicitas, vt academiis celebribus exornaretur, miſere tamen res comparatæ erant, quia ne quidem hiſcere quiſquam audebat contra erronea eccleſiæ dogmata, niſi protinus ad ignem ab inquiſitione hæreſum condemnari vellet, quod pluriſimi damno ſuo hæc ætate in Wandaliæ urbibus experiebantur. Itane nulla ex Academiis recentibus vtilitas in Studio Bibliſo? Maxima ſane. Doctores enim in Academiis, eorum-*

que labores egregii in Philologia & cæteris artibus, quæ in Studio Biblico fundamenti loco habendæ sunt, aliud docent. MAN. CHRYSOLORAS Græcam Linguam bono cum successu docebat Florentiæ & Romæ. GEORG. TRAPEZUNTIVS, NICOL. V. Secretarius litteras elegantiores Romæ ita restituebat, vt plures eruditi inde ad alias gentes transvolare potuerint. SPARTIATA & TIPHERNAS Parisiis multa cum gloria studium Philologicum præcipue Græcum excolebant, quod solo IO. CAPNIONIS exemplo potest comprobari, qui Parisiis plurimam Philologiæ sacræ suppellectilem in Germaniam reportauit. Luculentius hoc Academicarum adminiculum adparebit, si ad Philologorum nomina & labores transferimus.

§. III.

Non sine legitima causâ Bibliothecæ præcipue publicæ in subsidiis studii biblici a nobis habentur. Cum enim hoc studium non sola meditatione, sed sedula Philologorum, Exegetarum, Ascetarum tractatione & lectione absoluitur, non poterit idem institutum prospere succedere, nisi accedat librorum & Bibliothecarum penurium, ex quo, quid alii feliciter pertractauerint, potest cognosci, eorumque vestigiis insisti. Iam in lucem prodibant vna cum eruditis Bibliothecæ, quæ hucusque in Monasteriis puluere & blattis fuerant corrosæ. Illustriores tantum hoc libello enumerabo. Oxoniensis bibliotheca fundata est anno 1332. autore episcopo Durhamensè RICH. ANGERVILIO, laudabili litterarum & litteratorum Patrono. Quicum necessariam librorum suppellectilem cognosceret, in vsum iuuentutis studiosæ domicilium publicum vna cum officina libraria & Bibliotheca condidit, quam suis omnibus libello
quo-

quodam, cui nomen erat Philobiblus, commendarat. Hæc erat prima origo Oxoniensis Bibliothecæ, quæ sui similem nullibi habuisse dicitur, quæ plurimos in eruditis peregrinos in Angliam pellexit, vt viferent MSCta & Opera in Philologia, Theologia & Antiquitatibus S. S. pretiosissima. Heidelbergæ item Academia Bibliotheca comparari cœpta est multum tribuente ex priuata Bibliotheca GELNHVSIO primo in Academia Cancellario, MARSILIO ABINGEN primo Rectore, & MATTHAEO Episcopo Wormatiensi. Denique sub nomine Electoralis Bibliothecæ amplificauit eandem Elector LVD. BARBATVS, qui eandem adseruari volebat in æde S. Spiritus. PHILIPPVS postea Suafore RVD. AGRICOLA Polyhistore sui temporis multum auxit huius penuarii splendorem & pretium. Plurimum vero in ornanda Bibliotheca Palatina Elector OTTO HENRICVS, helluo, vt ait SPANHEMIVS, librorum, laborauit qui Oriente, Italia, Gallia aliisque regionibus, quicquid pretiosum esse poterat in republ. litteraria, magno sumtu & labore collegit. Et dolendum sane est, ingentem hunc Palatinatus & Germaniæ thesaurum superiori sæculo furore Gallorum vna cum Bibliotheca IANI GRVTERI Romam transuolasse. Vaticana Bibliotheca originem suam refert ad tempora NICOL. V. Hic etenim Papa quoquoersum dimisit eruditos, quos fouebat, alumnos, qui ex cœnobiis aliisque regionibus volumina egregia conquirerent, vnde factum, vt vitra III millia librorum comportarentur. Præcipue collegit Philologica opera, quod colligi potest ex nimio eius amore visendi Hebraicum Matthæi Euangelium, quinques millia ducatorum, vt vocant, primo indici pollicitus. Memoranda est præterea Bibliotheca, quæ Budæ in

Hua:

Hungaria a MATTH. CORVINO ceterum tumultuario principe collecta erat, cum teste LOMEIERO, cuius Commentationem de Bibliothecis hic cuius commendamus, quinquagies mille libris ea constiterit. Vid. historiam in LAMBECIO Illustri Imperatoriæ bibliothecæ custode. Piam sane curam susceperat Card. BASSARION, quem Chalcondylas lib. 6. hist. τὴν ἐλληνικὴν τὴν καὶ Ῥωμαίων σοφίαν οὐδενὸς δεύτερον adpellat, cum Venetiis lautissimum librorum apparatus colligeret priuatis sumptibus, eique M. ANT. SABELLICVM Roma accitum lautissimo ornatum stipendio præficeret, eandem vero Bibliothecam rei Venetorum publicæ post obitum legaret, quæ in publico ædificio eam religiosissime adseruat. Neque vero hæ sunt omnes bibliothecæ ante Lutheri tempora insignes, cum ex vitis eruditorum fati cognosci possit, post inuentam Typographiam omnes priuatos priuato comparasse sumtu libros, adeoque multo faciliorem in studiis expertos fuisse progressum. Cum vero sciamus arte Typographica optimæ notæ libros esse in vulgum editos, eiusque rei vsum in Studio Biblico iam supra indicauerimus, quod adhuc lucidius in exemplo B. LV-THERI Part. sequenti exponetur, non est, quod hic simus longiores.

THESIS III.

NON itaque miramur, in hac reipublicæ litterariæ *παλιγγενεσία*, in hoc Typographeorum, Academia-
rum & Bibliothecarum incremento Studium Biblicum Philologico - Exegeticum aliquo modo fuisse introductum, & iam ante B. LV-THERVM qualescunque Bibliici laboris primitias extitisse. Quod quidem ad Philologiam Sacram Græcam & Hebræam attinet, iam a sæculo

ſæculo XIV eam maxima cura & ampliori ſucceſſu ab eruditis (§. 1.) excultram cognouimus. Ipſe Sacer Codex authentico idiomate in publicum edebatur, vt adparet in Bibliis Complutensibus, & Veneta editione Græcæ verſionis ALDI MANVTII, quem plerique paullo poſt ſequebantur. Eundem ſacrum Codicem in Gallicam, Anglicanam, aliasque linguas verti conſtituerunt (§. 2.) aliquot melioris notæ Principes. Quam Philologiæ ſacræ vicem eo accuratius cognoscemus, ſi Philologos (§. 3.) eorumque labores Philologico Biblicos vterius in examen prouocemus. Ita fiet, vt præſentiſſimum ſurgentium paſſim Philologorum auxilium in Studio Biblico, ſimul vero næuos hinc & inde obuios amice notemus. Proruperunt enim velut agmine factò in exercitio Linguarum OO. & Græcæ multi heroes, quorum dux haberi poteſt (§. 4.) REUCHLINVS, quorum omnium ſub auſpicio (vid. GOTTE. CARPZOV. Crit. Sacram p. 223.) linguæ Hebrææ cultura adeo inualuit, vt omnem ludæorum *auſpicio* multis paraſangis ſuperarit Chriſtianorum induſtria.

§. I.

Præcipue Sacra Philologia tractata fuit, & in vſum iuuentutis ſtudioſæ in Academiis, Romana, Pariſienſi, Bononienſi, Oxonienſi, Salamantina acriter a doctoribus propoſita, vt CLEMENTIS V. Conſtitutionibus, & deſiderio vniuerſæ Europæ ſatiſfieret. Quantum enim hic Papa & eruditorum Patronus iam ſupra Theſ. I. Cap. II. a nobis laudatus, ad reſtitutionem OO. Lingg. contulerit, ex ipſis Conſtitutionibus CLEMENTIS Lib. V. Tit. I. adparebit, qui ita habet:

G

Hoc

Hoc sacro adprobante Concilio, Scholas in subscriptarum linguarum generibus, ubicunque Romanam Curiam residere contigerit, nec non in Parisiensi, Oxoniensi, Bononiensi, & Salamantica Studiis prouidimus erigendas. Statuentes, vt in quolibet locorum teneantur viri Catholici, sufficientem habentes Hebraicæ, Arabicæ & Chaldææ linguæ notitiam, duo videlicet vniuscuiusque linguæ periti, qui scholas regant, & libros de linguis ipsis in Latinum transferant. Piam vero huius Pontificis in restauranda Philologia S. curam non irritam docet Academia Parisiensis & Oxoniensis. IOHANNIS enim XXII. epistola ad Cardinalem Legatum, qui Parisiis in aula CAROLI Pulcri viuebat ao. 1325. data clare ostendit, OO. Lingg. Professores fuisse ibi vigilantissimos. Quod idem de Oxoniensi schola iudicamus, si annales eiusd. corfuluerimus. Vide plura de his Philologiæ sacræ vicibus Celeb. DN. D. LOESCHERVM de Causis Linguæ Hebr. C. IX. p. 106. seqq. SEBAST. MÜNSTERVM in epistola Nuncupatoria Grammaticæ præmissa. HERM. AB HARDT in Prodomo Ephemeridum Philologicarum.

§. II.

Versionem Sacri Codicis Gallicam promouit rex Galliarum laudatissimus CAROLVS V. qui NICOL. ORESMIVM olim morum præceptorem, nunc vero doctorem Parisiensem ad hoc munus aptissimum euocabat. Hic enim Theologus profundæ eruditionis non in vertendis tantum operibus Aristotelicis occupatus erat, sed felici successu vniuersa Biblia in Gallicam dialectum transmoutauit, quo ex conatu laudabili Episcopen Lexouiensem a rege suo est adeptus. Hic ORESMIVS populum ad Sacros Bibliorum fontes reuocaturus, *nihil eorum est reueritus*, teste LAVNOIO
in

in Hist. Coll. Nauarreni T. II. C. I. p. 461., quæ *ἰσχυρὰ* dicitur *hominibus Gallicæ Bibliorum interpretationi cuiuslibet, siue accurata sit, siue non sit, parum prudenter obiiciunt. Neque profecto repertum est, Theologiæ Parisiensis Facultatem, quæ tunc in orbe toto colebatur, huic operi restitisse.* Paulo vero post: *Biblia passim, in variis Gallia Bibliothecis curiose adseruari.* Quod ad versionem Anglicanam attinet, hoc loco potissimum sermo est de labore biblico IO. WICLEFI, Doctoris in Anglia Celeberrimi, qui, licet ex vulgata HIERONYMI Stridonensis versione, Sacrum Codicem in Dialectum Anglicanam conuerterit, nihilofecius hanc ob causam laudandus est, cum ipse scripturarum peritia insignis esset, aliosque in studio Biblico exercitatiores esse velle. Et quamuis temporibus LVTHERI, ANNA BOLENIA, VXOR R. HENRICI VIII accuratiorem Bibliorum Metaphrasin procurauerit; nihilo tamen fecius opus hoc WICLEFI, pro vt tum tempora erant, magni æstimandum erat in resuscitando Sacro Codice, qui a Papa submersus, & orbe christiano depulsus erat. Fatale sane erat, & prouidentia Reformatrice dignum, BRIGITTAM, Principem Scandinauia oriundam sanctimonia vitæ Illustrem fœminam, Biblia in linguam Gothicam verti constituisse, adeoque Septentrionalibus gentibus fontes iuris diuini & Euangelici obtulisse. De versionibus Germanicis earumque næuis vide sis IO. FRID. MAYERVM in hist. Versionis Biblicæ LVTHERI.

§. III.

Singulatim hic indicabimus Philologos, eorumque labores, qui ad *παιδείαν* Græcæ ac Hebraicæ linguarum multum contulerunt, præsertim ea commemoraturi opera,

quæ ad vindicandum sacrum Codicem & renascenturum Studium Biblicum referenda sunt. Occurrit itaque tamquam Musægera in turba Philologorum MANVEL CHRYSOLORAS, Byzantinus nobilissima prosapia oriundus, qui primus Græcam linguam in Occidente felicissime docuit, quæ septingentis fere annis penitus in Europæis regionibus exulauerat. Docuit vero passim in Italia, Venetiis, Florentiæ, Romæ, Ticini, alibi, acerrimos vbique officinæ suæ Græcæ alumnos expertus, in quibus primarii sunt ARETINVS, PHILELPHVS, POGGIVS, GVARINVS, PEROTTVS. Concilio Constantiensi interfuturus ibidem 1414. obiit, nactus Epitaphium a Poeta Laureato ÆNEA SYLVIO, postea Papa PIO II.

Ille ego, qui Latium Graias imitarier artes

Explois docui sermonum ambagibus, & qui

Eloquium magni Demosthenis & Ciceronis

In lucem retuli, CHRYSOLORAS nomine notus

Hic sum post vitam, peregrina sede quiesco.

In exponendis publice auctoribus Græcis, DEMOSTHENE, XENOPHONTE, Patribus Eccl. summam nauauit operam. Præcipue vero in scriptis ad Philologiam pertinentibus habendæ sunt Quæstiones grammaticales, quæ in primis sunt post renatas litteras. FRANC. PHILELPHVS, Italus genere strenuus erat EMAN. CHRYSOLORÆ adfecta, cuius filiam Constantinopoli duxerat. Redux in Italiam Græca docuit Venetiis, Romæ, Mediolani, Bononiæ. Notantur hic a nobis epistolæ Græco eoque eleganti idiomate conscriptæ. GEORG. TRAPEZVNTIVS Cres, cum domi in studiis diligenter esset versatus, peregrinatus est in Italiam, & Romæ eloquentiam Græcam vna cum litteris humanioribus

ribus iuuentuti prælegit. Qua ex re tantum Papæ & Curia Romanæ probatus fuit, vt ab EVGENIO IV. in aulam a Secretis euocaretur. Post obitum EVGENII docuit Neapoli, interiecto quodam temporis spatio Romam reditus. Ex operibus hoc loco obseruamus, de VIII partibus orationis Compendium Augustæ 1537. Rhetoricorum Libb. V. Parisiis 1538. Ad Metaphrasticos TRAPEZVNTII labores refertur Versio aliquot opusculorum CYRILLI; EVSEBIVS de Preparatione Euangelica Libb. XIV. ARISTOTELIS Rhetorica lib. III. Venet. 1560. &c. IANOTIVS MANETTIVS, Senator Florentinus, principio Philosophiæ neglecto, ad Studium Biblicum, idque Philologicum se contulit, quod eo facilius erat, cum a CHRYSOLORA aliisque in linguis orientalibus esset eruditus. Propter summam eruditionis gloriam a Papa NICOLAO V. magni aestimatus, sæpe nomine legati Pontificii peregrinatus est. Labores huius viri Philologici eo maioris pretii sunt, quo sunt excellentiores. E fonte Hebræo, quem tum temporis nemo fere sapiebat, Psalterium Dauidicum cum magna V. T. parte in Latinam linguam feliciter vertit, itemque ex Græco idiomate libros noui Testamenti transtulit. THEOD. GAZA, Presbyter Thessalonicensis post expugnatam Constantinopolim transuolauit in Italiam, ibique Græcas pariter ac Latinas litteras docuit. Ad Philologiam refertur Versio Hist. Animal. ARISTOTELIS, & Aphorismorum HIPPOCRATIS. De BESSARIONE, Episcopo Nicæno, postea Occidentalis Ecclesiæ Cardinale & legato Bononiensi supra iam hinc & inde pauca interspersimus. Superest itaque, vt hic loci indicemus, quod in restauranda Græca lingua fuerit sollicitus, quod conquisiuerit vndiquaque opera Græca antiquorum,

quod fouerit Græcos exsules vna cum eorum alumnis, & ipse occupatus fuerit in translatione libb. XIV. Metaphysicorum ARISTOTELIS, & vnius Metaphysicorum THEOPHRASTI, quæ prodiit Venet. 1503. 1516. NIC. PEROTTVS, BESSARIONIS Secretarius, propter eximiam POLYBII Metaphrasin est notandus, quam iussu NIC. V. Pontificis elaborauit. CONSTANTINVS LASCARIS, teste SPANHEMIO, Hist. Eccl. p. 1877. nobilitate generis & Grammaticis disciplinis celebris fuit post captam urbem. In tot tamque egregiis Philologorum laboribus non poterat non meliorem inducere faciem studium Græcæ linguæ. Neque mirum videri debet cuiquam, post tot iciuna & in-comta sæcula, iam demum in Patrum operibus & Nouo Testamento explicando melius in Academiis rem processisse. Idem erat momentum in Studio Hebraico, in quo multi magni viri non solum contra Iudæos & Saracenos, vt videri volebant, sed contra dominium Romanæ Curie fortiter & mascule desudabant. Primo quidem occurrit in Restauratoribus Hebrææ linguæ RAYMUNDVS DES MARTINS, Catalaunus Monachus prædicatorum celeberrimus, qui raro exemplo callentissimus erat Hebrææ & Arabicæ linguæ. Patrocinio felici utebatur IACOBI R. Arragoniæ, cuius iussu libros ad Studium Hebraicum pertinentes & in iis Iudæorum Volumina huc vsque solis Iudæis cognita in lucem edidit, magnum nomen sibi Polemico & Philologico contra Iudæos scripto quæsiturus, quod adpellatur *Pugio fidei*, quod opus deinde Presbyter Burdegalensis IAQVES le VOISIN Hebræarum litterarum optimus Doctor Parisiis edidit 1651. fol. Recentiori tempore idem fecit BENED. CARPZOVIVS Lipsiensium Prof. præfatione siue

In-

Introductione præmissa de Theologia Iudaica. IO. PICVS MIRANDVLANVS illustriss. profapia excellens, multo vero excellentior portentosa eruditione, qua factum est, vt Itali eum *Phenicem sui sæculi*, *Scaliger Monstrum sine vitio* adpellauerit. Cum enim præcoci esset ingenio, iam cum puer esset, vel, vt verbis HENR. WHARTONI vtar, sub ferula, integer erat Philosophus & Theologus. Ius Pontificium s. Canonicum didicit Bononiæ, deinde illustriores Galliæ & Italiæ Academias perlustrans, Romæ redux de omnibus disciplinis abstrusissima etiam Kabbala 900 thesibus non sine singulari stupore auditorum contra ignorantiam Monachorum disputauit. Præter scientias sublimiores Theologiam, Philosophiam, Iurisprudentiam, & in humanioribus, vt vocant, studiis ita profecerat, vt vix sui similem tum temporis habuerit. De qua PICI elegantiori scientia iudicat ERASMVVS in Ciceronian. *Indoles (Pici) plane diuina, & ingenium ad omnia factum.* Hinc princeps vere in Philologorum cohorte habendus, cum in Italia primus fuerit, qui præter nitorem Latinae Eloquentiæ in Lingg. Græca, Hebraica, & Arabica huc vsque non auditis versatissimus erat. Et dolemus merito, insignem hunc virum tamdiu inhæsisse rixis disputatoriis, & quisquiliis Kabbalisticis. Quid vero in Philologia sacra siue Biblica præstiterit, ipsis WHARTONI verbis indicabo Append. ad CAVE Hist. Litt. Script. Eccl. p. 136. *Prouectior, ait, ætate factus Mirandulanus ingentem disputandi pruritum odio habere cepit, & misso Philosophiæ & externarum artium cultu, castiori Theologiæ totus incubuit; sacros Codices diligenter peruoluit; versiones Latinam & Græcam cum Hæbraicis fontibus sedulo contulit; Christianæ religionis veritatem aduersus Iudæos & Christianos tutandam suscepit.*
In

In operibus huius horois philologici ab ipso nepote & hærede IO. FRANC. PICO in vita patris enarratis notantur potissimum 1. *Liber de veritate translationis Hieronymi aduersus Hebræorum calumnias.* 2. *Defensio LXX Interpretum, quantum ad Psalmos attinet contra eosdem.* 3. *Commentaria Philologico-Exegetica in Nou. Test.* IO. WESSELVS HERMANNI Lux Mundi propter insignem eruditionis adparatum cognominatus, natus est in Frisia prope Groningam, summaque semper familiaritate RVD. AGRICOLÆ conterrancivsus est. Postquam domi & Parisiis sua natiua ingenii felicitate ad summum Philologicæ & Theologicæ eruditionis cacumen euolasse visus erat, Græca, Hebræa, Latina Parisiis, Heidelbergæ, Basileæ, (vbi in auditoribus erat Capnio) in summa auditorum frequentia docuit, plane & perspicue Codicem Sacrum ex fontibus Græcis & Hebræis prælegens. Cæterum, quod ex cognitione S. Scripturæ superstitiones Papatus agnouerit, quod candidioris Theologiæ Doctor veritatisque defensor fuerit, adeoque habendus sit inter Lutheros ante Lutherum, ex ipsius LVTHERI præfatione operibus WESSELLII Basileæ 1525. 4to editis præmissa adparebit, in qua per omnia secum conspirare WESSELVM, seque multa ex eodem hausisse profitetur. RVD. AGRICOLA, Frisius in Gymnasio Groningensi & Louaniensi fundamenta scientiarum iecit, & postea contendit in Italiam, Ferrariæ THEOD. GAZAM auditorus in Græcis, cuius voti compos factus est. In patriam reuersus, patriæ, vt par erat, se totum tradebat, & sub nomine Syndici salutem reipublicæ Groningensis MAXIM. I Imp. commendauit, qua legatione non sine summa laude absoluta, Groninga euocabatur Antwerpiam ad scholas rite ordinandas, sed plus poterat Wormatiensium Episcopus

pus DALBURGIUS & WESSELVS Doct̃or Heidelbergens̃is. Quod itaque reliquum erat vitæ, docuit WORMATIÆ & Heidelbergæ, vbi summo Electoris Palatini PHILIPPI patrocinio, & familiaritate conterranei sui WESSELI utebatur. Per triennium docuit ardentissime in Græcis & Hebraicis, multumque fecit ad renouandum Sacri Codicis honorem. Quod in Philologia strenue versatus sit, ostendit obitus, qui in labore Metaphrastico operum DIONYSII AREOPAGITÆ contigit 1485. Tumulum ei posuit HERMOL. BARBARVS, parentationis iusta soluit CAPNIO. Cæterum ad Philologica eius opera pertinet, 1. *Versio Progymnasmatum Ap̃thonii.* 2. *Prisciani Casariensis Præexercitamenta in Latinum translata.* 3. *Epistola de studio formando, quæ vna cum Versionibus Isocratis, Luciani, Platonis in Opp. Coloniae 1531 editis, existat.* FRANCISCVS XIMENIVS, Hispanus, Romanæ Eccl. Cardinalis, tandem Archiepiscopus Toletanus & Regni Archi-Cancellarius non omittendus erit a nobis in recensendis Philologis, cum ad SS. linguarum restitutionem tantum fere solus fecerit, quantum cæteri omnes. Hic cum iuuenis elegantiores litteras Compluti, Theologiam vero, Philosophiam, & ius Pontificium in Academia Salmantina solide edidicisset, sedes Italorum doctas visitauit, & redux in patriam singulari eruditione & solitaria vita permouit Castellæ reginam ISABELLAM, vt eum sibi a Confessionibus & Concionibus esse decerneret. Sed fiebat paullo post, vt defuncto Archiepiscopo MENDOZIO Toletano, cuius vices iam dudum sustinuerat, succederet 1495. adeoque haberetur Regni Hispanici primas & Archi-Cancellarius. Tantis muneribus, tantæ dignitati addidit deinde IVLIVS II Pontifex Romanus Episcopi Cardinalis fasces egregios. Obiit

H

Vir

Vir vere magnus, & renascendæ Philologiæ S. natus, VI Id. Nouembr. 1517. Superest, vt nunc paucis magnum illud & laudabile XIMENII opus, quo Philologiam, Theologiam & proxime instantem Reformationem felicissime iuuit, breuiter indicemus. Sunt nimirum *Biblia* vulgo *Complutensia*, quæ magno labore & sumtu huius Mæcenatis ab anno 1502-1515. alii 1517 Compluti triplici lingua Hebraica, Chaldaica, Græca additis versionibus Latina Vulgata & accuratori prodierunt. Docet ALVARVS GOMESIVS in *Vita Ximenii*, conquisiuisse eum multo ære Codices Hebræos aliquot *MS*os, præcipue ex bibliotheca *Varicana*, quibus rite inter se comparatis & ad *Masoram* examinatis *Textus Originalis*, a variis, qui huc vsque propter ignorantiam sæculi irrepererant, næuis repurgari posset. Et cum coniunctæ vires in tanto labore non modo profint, sed necessario etiam requirantur, multo stipendio eum concitasse ad repurganda *biblia* viros aliquot *Linguarum Orientalium callentissimos*, idem enarrat Gomefius. In his fuerunt ANTONIVS NEBRISSENSIS, DEMETRIVS DVCAS, ALPHONSVS de ZAMORA, CORONELLVS, ALPHONSVS Medicus Complutensis, PINCIANVS, IO. de VERGERA, Prof. Salmanticensis, DEMETRIVS Cretensis, LAPIS ASTVNIGA, & aliquot ex gente Iudæorum conuersi Christiani. Hinc factum est, vt cum opus 1515 in publicum prodiret, 5000 aureorum expensam se fecisse intelligeret XIMENIVS. Qua ratione Sacer textus ordinatus sit vna cum Versionibus Vulgata, & accuratori DEMETRII, PINCIANI, ASTVNIGÆ, VERGERÆ vide, si placet in *Critica Sac.* Prof. CARPZOVII p. 389. Adde hic tantum iudicium eiusdem CARPZOVII, quod de tanto labore adiunxit. *Cæterum haud infimum*, inquit, *inter Prodromos Reformationis*

nis hoc opus (*Biblia Complutensia*) tueri locum, viri docti vsque crediderunt, & insigni Numinis beneficio factum, vt fontium sacrorum, tot hæctenus sæculis neglectorum, haberi cura inciperet. ANTONIVS Nebriffensis ex Hispania Bætica in patria artium & linguarum elementa hausit, quæ deinde Salmantica & in Academiis Itatorum amplificauit, summam Theologiæ, Philologiæ, Iurisprudentiæ atque linguarum, Græcæ, Hebraicæ, Chaldaicæ notitiam nactus. Hinc factum est, vt iussu FONSECÆ episcopi Hispalensis in patriam reuocatus, primus elegantiores litteras & Philologiam sanctam, quæ Arabum & Saracenorum armis hucusque penitus torpuerant, strenue Hispali doceret. Deinde, cum Cardinali XIMENIO in egregia Complutensium Bibliorum editione vbique subueniret, factum est, vt Academiæ Complutensis primus Professor constitueretur, ibique prælectionibus & scriptis Philologicis iuuentutem Hispaniæ studiosam erudiret. In operibus vero ANTONII Philologicis habentur merito: 1. *Quinquaginta locorum S. Scripture non vulgariter enarratorum Quaestiones Biblicæ* Basil. 1543. Londini 1660. 2. *Scholia in Segmenta ex epp. S. Pauli, Iacobi, Petri, Iohannis, nec non & Prophetas, quæ in re diuina leguntur per totum annum. Granatæ* 1545. Alia Nebriffensis Opera Philologica, quæ pleraque typis nondum sunt impressa, vid. in Bibliotheca Hisp. Tom. I. p. 107. ALPHONSVS de ZAMORA itidem gente Hispanus, genere Iudæus, a qua religione deinde transit ad partes Christianorum. Cum Iudæus inter Iudæos esset, in Synagogis eorum & Scholis non sine magno vsu docuit, sed sacris Christianorum initiatus, per quindecim annos in labore Complutensium Bibliorum versatus est, ad quod munus a XIMENIO largo quodam stipendio consti-

tūtus erat. Cæterum sunt opera eius in Philologia Sacra elegantiora: 1. *Vocabularium Hebraico-Chaldaicum Vet. Test.* 2. *Interpretationes Vocabulorum Hebræorum, Chaldaeorum, Græcorum vtriusque Testamenti.* 3. *Catalogus eorum, quæ in utroque Testamento aliter scripta sunt vitio Scriptorum, quam in Hebræo & Græco, aliisque antiquis Bibliis.* 4. *Introductio Grammaticæ Hebrææ, quæ Bibliis Complutensibus in fine addita est.* 5. *Tractatus de Orthographia Hebræa, s. de punctis.* 6. *Epistola Hebraica ad Hebræos Romæ viuentes ad reprehendendum eos in sua pertinacia.*

§. IV.

REVCHLINI vitam & scripta paullo curatius & verbosius expendere non erit inconsultum, cum hic Germaniæ nostræ eruditæ dux & tuba in debellanda Papatus ignorantia & superstitione fuerit. Natus erat Pfortzhemii in Marchionatu Badensi an. 1454. vbi pueritiam in summa egestate transigebat, tandem vero propter insigne ingenium ingenuosque mores in aulam Marchionis recipiebatur, adeoque fiebat, vt vix dum iuuenis iuueni Marchionis principi Parisios profecturo comes daretur, ibique cæteris studiis paullo neglectius tractatis ab HIERONYMO SPARTIATA Græcam linguam solidissime addisceret. Ipse REVCHLINVS in Præfat. Lib. III. Rudim. Hebraicorum testatur, se Parisiis ab HIERON. SPARTIATA; Romæ ab ARGYROPILO Byzantio, Florentiæ ac Mediolani a DEMETRIO CHALCONDYLA linguam Græcam frustillatim & quasi micæ de Domini mensa cadentes, accepisse. Redux ex Gallia infinito discendi desiderio se contulit Basileam doctus ibi a WESSELO Groningensi, & ANTONIO CONTOBLACA Græco, deinde ipse Basileæ Magister Philosophiæ linguas doctus.

ctu-

cturus. Ab eodem WESSELO, cum necessariam philosophiæ & linguarum cognitionem, præcipue Hebrææ linguæ rudimenta percepisset, saniora Theologiæ principia hausit, & capita Religionis Christianæ controuersa. Hortabatur eum WESSELVS, vt, cum mediocrem Graecarum litterarum peritiam acquisiuisset, iisdem plenius cognoscendis operam daret, quia Bibliotheca publica Basileensis opera Cardinalis CUSANI eo transportata plurimum in Philologia iuuare poterat. REVCHLINVS autem, Graeco nomine CAPNIO, quod tum temporis Graecæ linguæ amore inter eruditos obseruabatur, & ab HERM. BARBARO ipsi iniunctum fuerat, Iurisprudentiam exculturus in Galliam secessit, informatione priuata vitam peregrinam sustentans, neque ita multo post Aureliæ iura & honores Doctoris in Caesareo Iure est adeptus. Redux in Sueuiam a Würtembergensi Comite EBERHARDO magni est habitus, & in aulam accitus, in qua ita vixit, vt paullo post legationis munus ad Imper. FRID. III in ipsum conferret EBERHARDVS, & ab Imperatore honorem Comitum Palatinum tum nondum ita vulgarem obtineret. In hac eadem legatione multum operæ impendit Studio Hebraico, in quo Medicus Caesareus Ex-Iudaeus IEHIEL IOANS fortiter adiuuabat, & , quod pretiosissimum erat, munus Codicis Hebraei ex Bibliotheca Imperatoria huic Hebraeophilo procurabat. Obitus EBERHARDI Würtembergensis vicem inferebat fati REVCHLINI, & Monachi cuiusdam, qui apud Principem plurimum potuerat, insidiis exponebat, ita vt Heidelbergam nobile illud renatae Philologiae domicilium & ad PHILIPPVM magnum Palatinatum Maecenatem contenderet, ibique tum in aula tum Academia esset expectabilis. Immo vero tantus REVCHLINO in aula Palatina honos erat, vt in re

matrimonii Electoralis legatus Romam mitteretur, dispensationem a Papa ALEXANDRO VI petiturus. Cum propter negotia publica Romae per totum annum commorandum esset, refugere ad studia Philologica huic heroi & helluoni eruditi orbis erat iucundum. In Hebraica lingua audiuit Iudaeum quendam ABDIAM exactissimum Hebraeae linguae Magistrum, ita eius informatione vsus, vt ipse iam tum Romae Hebraice docere & praelegere cum summa laude posset. Vnde neque miramur, Minerual aurei in singulas horas se praecptori ABDIAE concessisse. In Graecis interfuit praelectionibus ARGYROPILI publicis, qui tum temporis alter in Italica erat Homerus & Demosthenes, ad quem viri Excellentes & Cardinales Eminentissimi discendi causa confluebant. REVCHLINVS, cum magna pompa, & magnifico comitatu introisset auditorium, mutua facta salutatione, ab ARGYROPILO interrogatus est, num Graecam calleret linguam. Quod cum affirmaret, rogatus est, vt publice in tot hominum consessu praelegeret & interpretaretur. Fecit id CAPNIO elegantissime & delicate secundum genium Graeci sermonis, ita, vt ARGYROPILVS lamentabundus exclamaret: *Gracia iam Alpes transuolauit.* Vere id quidem. Graecae enim litterae non adhuc finibus Italiae contineri poterant, sed iam transibant ad horridiores nationes. REVCHLINVS re confecta cum domum rediisset, Tubingam remigravit, dehinc Ingolstadium, tandem Stutgardiam, vbi ann. 1522. ann. aet. 67. diem obiit supremum. De lite eius philologica cum Monachis insipidis vide verba WARTONI in App. CAVEANA p. 143. *Factum id frementibus Monachis & Theologis Scholasticis, qui ex reuocatis linguarum scientia & elegantiae studio nodosae suae ac barbarae Theologiae ruinam facile*
augu-

augurati sunt. Duce igitur Io. Hochstrato - - - Cucullari Gregis malitiam & petulantiam acerrimis Satyris ultus est Reuchlinus, imprimis edito *Obscurorum Virorum Epistolarum volumine*, quo ridiculus Monachorum & Scholasticorum Latine scribentium stylus exprimitur, quo Hochstratus ira sauciatus est, ut lethali dolore percussus interierit. - - - Quantum autoritate sua & eruditione inter Principes valuerit, testantur exempla Imp. FRID. ALEXANDRI VI. Papæ, EBERHARDI Württembergici, PHILIPPI Palatini, FRIDERICI Principis Saxoniae, qui quantum tribuerit Reuchlino, adparet ex epistola quadam SPALATINI ad REUCHLINVM: *Pro magno*, inquit, *beneficio habiturus est Princeps noster, si ex autoribus tuis eruditissimis ad Saxoniam & Saxones pertinentia collegeris. Tuum enim iudicium Princeps Sapientissimus plurimi faciens mihi commisit, ut ad Te id ipsum scriberem.* Nemo etiam erat in Viris, qui tum pauci erant, candidioribus, quin auxiliatricem reformationis prouidentiam in REUCHLINO accurate cognoscerent. Ad DESIDERAS MVM quod attinet, caetera parcum in laudando, nouimus eum magni habuisse REUCHLINVM, uti iudicatur ex Praef. ad Epist. Hieronymi LEONI X Papæ 1515. dicata. *Ioannes*, inquit, *Reuchlinus Phorcensis, rrium linguarum, Graeca, Hebraea, Latinae pene ex aquo peritus, ad haec in nullo doctrina genere non versatus, ita ut cum primis certare possit; unde merito virum hunc ceu Phenicem tota suscipit & veneratur Germania.* Quod vero B. LVTHERVS opem & auxilia REUCHLINI in reformanda Ecclesia praecipue ad remouenda sophismata & stratagemata Papatus, & reuocanda S. Scripturae praemia, bene agnouerit, fatis colliget L. B. ex aliquot LVTHERI locis a me recensendis. Praecipue huc faciunt
duae

duæ ad SPALATINVM litteræ lib.I. 4. 6. in quibus REVCHLINI aduersarios & in iis ORTVINVM GRATIVM acerrime, vt meruerat, perstringit, REVCHLINVM ab iniuria hæresiopocetarum mafcule vindicat. In priori: *Hactenus, inquit, Ortvinum istum Coloniensem poetistam asinum existimaui: sed vides, quia canis factus est, immo lupus rapax in vestimentis ouium, si non potius Crocodilus. Innocentissimi Capnionis verba & sensus vitiat per omnem temeritatem, sed vt scriptura dicit: Aggrauat contra se ipsum densum lutum.* In posteriori: *Plenum est, scribit, cor meum barum cogitationum magis, quam lingua dicere potest. Confido Dominum fore veracem etiam inuitis & frustra sudantibus mille millibus Colonienfibus. Ipsius LVTheri epistola ad REVCHLINVM est candidissima & merita huius Philologo - Theologi aperte exponit. Exstat ea in Lib. II. epistolarum ad REVCHLINVM, & meretur hoc loco adiungi. (*) Restat, vt labores & Scripta REVCHLINI potiora indicemus: 1) De arte*

(*) Dominus tecum, Vir fortissime, Gratulor misericordia Dei, quæ in Te est, Vir eruditissime & humanissime, qua tandem prævaluisti obstruere os loquentium iniqua. Fuisi sane Tu organum diuini Consilii, sicut tibi ipsi incognitum, ita omnibus puræ Theologie studiosis expectatissimum: adeo longe alia fiebant a Deo, alia geri videbantur a vobis. Inuadunt dentes istius Behemoth me: si quo modo sarcire queant ignominiam, quam retulerunt ex Te. Occurro & ego ipsis longe quidem minoribus ingenii & eruditionis viribus, quam Tu occurristi & prostrauisti, sed non minore animi fiducia. Congredi mihi detrectant, respondere recusant, sed mera vi & violentia in me viam adfectant. Viuit vero Christus: & ego perdere nil possum quia nihil habeo. Fracta sunt in Tua firmitate non parum quidem cornua horum taurorum. Hoc enim in Te agit Dominus, vt tyrannus Sophistarum aliquando & tardius & mitius veris Theologie Studiis resisteret, ac respiciere inciperet in Germania scripturæ S. doctrina rot heu! annorum centenarius non tam oppressa quam extincta. Wirtemb. altera die Lucie anno 1518.

arte Cabballistica lib. III., cuius nimius amator cum Pico Mirandulano erat Reuchlinus, Leoni X. dicata, Francof. 1612. 2) *De verbo mirifico lib. III. s. Philosophiæ Græcæ, Hebrææ & Christianæ Secreta. Venet. 1486.* 3) *Psalmorum VII penitentialium ex Hebraico idiomate Versio cum succincta Exegesi eorundem. Tubingæ 1512.* 4) *Defensio contra calumniatores Colonienses. Colon.* 5) *An Talmud sit opprimendum? Colon. 1518.* 6) *Lexicon Hebraicum & in Grammat. Hebr. Commentarius, præcipuus & laudatissimus Capnionis labor. Basil. 1537.* 7) *Lingua Hebrææ Rudimenta. Pborcæ 1506.* 8) *Epistola obscurorum Virorum lib. II. Francof. 1624.* 9) *De accentibus & Orzogr. Hebræa ad Cardinalem Hadrianum.* Plura addi possent, sed ex his iam satis adparet, quantum in restituenda lingua S. & Codice Sacro laborauerit hicce Germaniæ nostræ Phœbus & Phœnix. Hinc neque miramur, quod CAPNIO a Monachis aliisque Pontificiæ Hierarchiæ fautoribus toties & tamdiu vexatus, summo cum animo tanta incommoda adierit, adeoque in via veritatis firmiter defendenda LV THERO aliisque bonæ notæ viris præluserit. Sed satis de hoc.

THESIS IV.

NEque vero Philologia S. solum paullatim in meliorem faciem ascendebat, sed ipsa genuina Theologia, quod necessarium erat, maiora in dies capiebat incrementa. Cum enim Sacer Codex ab iniquitate temporum, & Pontificum Romanorum esset vindicatus, Theologia, quæ semper ad principium Reuelationis examinanda est, melius excoli, & sincerius explanari poterat. Ad Theologiam Theoreticam s. Dogmaticam quod attinet, iam errores (§. I.) crassi in articu-

ticulis fidei sedulo remouebantur, & S. Scripturæ (§. 2.) autoritas in candidis Theologis plus quam Papa & Concilium valebat. In Theologia (§. 3.) Morali s. Pragmatica ea, quæ ex Ethica Aristotelis & superstitionis Pontificiæ Ecclesiæ traditione immixta ubique erant, caute discernebantur, atque ex solo sacro Codice, quid æquum & iniquum, quid bonum & malum sit in Religione Christiana demonstrabatur. Theologia (§. 4.) exegetica, quæ huc vsque stratagematis & multiplici Scholasticorum sensu distorta & inquinata fuerat, iam ad sensum genuinum secundum principia sanioris Hermeneuticæ reuocabatur. Theologia (§. 5.) Ascetica loca Scripturæ rite explicata viuide adplicabat in salutem vulgi inscii atque vagabundi. Theologia Polemica cum Iudæis, Muhammedanis & externis gentibus satis acriter exercebatur iam medijs temporibus; sed Polemicæ Theologiæ contra Romanensem Hierarchiam nullum fere erat nomen, cum pauci essent, qui cum periculo sui capitis controuersis se immiscerent Ecclesiæ ciuilibus. Immo in ipsis (§. 6.) orationibus sacris siue Homiliis hinc & inde noua & salubrior methodus est obseruata.

§. I.

Vniuersa fere Theologia Dogm. immensis erroribus defædata erat, ita tamen, vt articuli de peccato, de libero arbitrio, iustificatione, bonis operibus, Sacramento Cœnæ, Ecclesia, Statu ecclesiastico plane erroribus corrupti essent. Quibus se hinc & inde aliquot Doctores acriter opposuerunt, & meliori doctrina Theologiam Dogmaticam aliqua ex parte sanarunt. Non enim ubique idem potue-
runt

runt doctores efficere, & filere plurimis erat consultius, cum Anathematibus & viuicomburiis omnes fere, qui contra errores Papatus pestiferos hiscerent, morte multandi essent. Immo vero hinc merito LVTHERVVM pro primario Theologiæ Dogmaticæ Instauratore haberi posse arbitror, propterea quod publice & bono cum successu locos Theologicos ad examen S. Scripturæ reuocatos promulgauit. In articulo de libero arbitrio melius sentiebat, quam Scholasticorum cohortes Nominales & Reales, GEORGIVS RIMINENSIS, Doct. Theologiæ Parisiensis, qui seruum idem esse in rebus fidei æternæque Salutis rite ex sacra Script. adseuerauit. (vid. Catal. test. veritatis lib. XVIII. p. 805.) THOMAS BRADWARDINVS, Anglus natione, natus Hatfeldiæ in agro Suffolcensi Doctor in Collegio Oxoniensi scripsit lib. III. *De causa Dei & de veritate Causarum contra Pelagium*, quos publice in Oxoniensi Academia iuuentuti prælegit & de lib. arbitrio rectius sentire docuit. In aliis: *Bone Deus, inquit, quot tandem nostris temporibus homines Pelagianismum sequuntur, gratiam, quæ Dei est, deturbaturi, quibus tamen Apostolus Paulus strenuissimus diuinæ gratiæ defensor aduersatur. Abhorret ætas nostra a Dei libera gratia, & libero arbitrio mentisque viribus saluari se posse præpostere aurumatur, nihil dictura, quam: Faceffe a nobis, Deus &c.* Prof. Vindobonenlis HENR. DE OITADOCUIT peccare vnumquemque extra Dei gratiam etiam in optimis operibus, quod videmus ex Catal. test. verit. p. 801. Lib. XVIII., in quo propositiones eæ, quæ Constitutionibus Curiæ Papalis parum placuerunt, sunt collectæ. Notum enim est, etiam hunc, cum saniora in Theologiam dogmata contra Papatum voluntatem importaret, vix hære-

seos notam effugere potuisse. Eandem de Iustificacione fuit sententiam IO. GOCHIVS PUPPERVS, Belga, WESSELI Groningensis supra laudati familiarissimus. Præcipue in tractatu duplici *de Fide & Gratia* articulum iustificacionis & bonorum a crassis erroribus feliciter repurgauit. Doctrina de S. Cena, quam acriter fuerit propugnata a IO. HUSSO eiusque ad seclis patet ex historia Controuersiae Hussiticae. Ecclesiam & Concilia Ecclesiae supra Papam esse, optime exposuerunt FRANC. PETRARCHA. & iussu Imp. LVD. BAVARI, GVIL OCCAMVS. Quid plura? Omnes veritatis testes, quos supra Cap. I enumerauimus, Hierarchiam Anti-Romani, Traditiones, meritum operum bonorum, purgatorium, Missam s. Sacrificium pro mortuis, Iconolatriam, Hagiolatriam, Confessionem, vt vocant, auricularem, Transubstantiationem, Indulgentias improbando, plurimum ad puritatem doctrinae & saniora Theologiae dogmaticae principia contulerunt. Monendus est enim Lector Beneuolus, scripta hic Dogmatico-Polemica fere semper occurrere, cum in veritate defendenda Theologicorum dogmatum contra mendaces Monachos & Papas simul esset doctrina Christiana defendenda. Ipsa enim natura Theol. Dogmaticae & Polemicae ita inter se inuicem iuncta est, vt vix a se discerni queat. Inde etiam fit, vt modernis temporibus pleraque nostratium Theologorum Systemata Dogmatica s. Thetica vna Antithetica pertractent, adeoque doctrinam propositam contra insultus aduersariorum simul stabiliant. Scripta potiora Theologiae Dogmaticae, quae paulo ante LVTHERVVM sunt consignata, nomine saltim indicabimus, vt eo certiores simus de primitiua eiusdem doctrinae emendatione. Pertinent huc MICHAELIS CAESENA-

TIS, Itali D. Theol. *Tractatus III. de variis erroribus & hæresibus Io. XXII.* NIC LYRANI *Tract. de Sacramento Altaris.* GVIL OCCAMI *Disputatio de potestate ecclesiastica & Seculari*, quam sub forma Dialogi inter Clericum & Militem edidit, in qua Papam Cæsaribus utrobique subesse mordaciter & rigorose exposuit. Eiusd. compendium errorum IO. XXII. BRADWARDINI Lib. III. de Causa Dei iam supra citati. IO. WICLEFI lib. IV. Dialogorum & in iis præcipue tract. de Roman. Ecclesia, & Anti-Christi regno. Eiusd. *Aphorismi Wiclefiani* Argentorat. 1554. Eiusd. Tract. contra Clericos in MSC TO. PETRI DE ALLIACO *libellus de emendanda ecclesia.* Eiusd. *de Ecclesia & Cardinalium autoritate.* IO. HVSSI *liber de peccato mortali, de penitentia; de Sacramento Corporis & Sanguinis Christi; de Sufficientia legis Christi ad regendam ecclesiam.* Eiusd. *Quæstiones de fide & indulgentiis; Tractatus de Ecclesia; de Anti-Christo; de abolendis traditionibus hominum; de reuelatione Christi & Anti-Christi; de adoratione & iconolatria &c.* NICOL. DE CLEMANGIIS *liber de corrupto Eccl. statu. Deploratio nefandissimi Schismatis; De lapsu & reparatione iustitiæ; De Concilio generali; De Anti-Christo; De Studio Theologiæ.* LAVRENTII VALLÆ *liber de lib. arbitrio.* WESSELI GROENINGENSIS *lib. de providentia Dei; de causis incarnationis; De Dignitate ecclesiastica; De Penitentia & Clauibus; de Purgatorio; tractatus contra Papam de Indulgentiis; De Iustificacione per Christum liber adhuc ineditus*, qui omnes libelli ab Indicibus exploratoriis condemnati & omnibus interdicti sunt. HIERON. SAVANAROLÆ *de fidei Christianæ veritate Lib. IV; Compendium Reuelationum; Recollectorium rudimentorum Theologiæ.* MARSILII FICINI *de Religione Christiana &*

fidei pietate; De immortalitate animarum. GEORG. TRAPEZVNTIVS *de processione S. Sp.* IO. PICVS *de regno Christi.* Neque vero hoc loco omittenda, *Teutonica Theologia*, die *Deutsche Theologie*, quam paullo ante LV THERVM Custos quidam Iohannitici Ordinis Francofurti ad Mœnum composuisse videtur. LV THERVS & ARNDTIVS Par illud nobile nostratum Theologorum, quantum huic libro tamquam Compendio Theologiæ Dogmaticæ Pragmaticæ tribuerint, adparet ex præfatione vtriusque repetitis editionibus præmissa. LV THERVS præter Codicem S. & AVGVSTINVM ex lectione *Teutonica Theologia* in Theologia plurimum se profecisse fatetur. Vides itaque luculenter, B. L. quod omnia fere capita Theol. Dogmaticæ a testibus veritatis accuratius & serenius fuerint proposita. Sed difficile erat ex tanta errorum barbarie eluctari, & ad cognitionem veri & falsi in Pseudecclesia Pontificia transgredi.

§. II.

Tritum est & vulgare prouerbium: Ignoti nulla cupido, quod vbiq; & in quavis disciplina est verum. Quid itaque mirum est, S. Codice remoto, vt supra dixi, Scripturarum SS. nullam fuisse in orbe christiano cupidinem. Paullo vero ante LV THERI tempora aliquot erant in bonis Theologis, qui S. Scripturæ legitimam statuere pretium nouerant, quique in defendenda verbi diuini autoritate omnia subierunt pericula. HVSSVS enim, cum verbum diuinum accurate medicaretur, itaque Papatu vires fortiter debilitaret, contigit, vt, cum verbo Dei & commentatione sua, quam de *Sufficiencia verbi diuini* ad regendam ecclesiam composuerat, se in Conc. Constantiensi defensusus esset, pro verbo Dei mortem oppeteret, quod ipse cum iam in rogo concremandus
. esset,

publice in turba hominum professus est: *Non ob errores, inquit, sed propter defensionem veritatis diuinæ comburor. Immo ad IESVM: Bone IESV, ait, sponte mea pro sanctissimo tuo verbo ignominiose morior.* MARS. PATAVINVS in elegantissimo scripto *defensoris pacis* est confessus, in S. Scriptura sola summum esse disquirendarum veritatum & Christianæ Religionis principium. PANORMITANVS celebris Canonista vni homini fidei, qui niteretur autoritate S. Scripturæ, plus fidei esse habendam, quam Papæ & Conciliis adfirmavit, cui ad stipulatur hac in causâ GOCCHIVS, solam S. Scripturam esse iudicem omnium librorum, Paparum, & Conciliorum, ad seuerans.

§. III.

Pauci sunt eorum, qui Theologiæ Moralis, a Scholasticis Doctoribus penitus corruptæ, emendationem ante LVTHERVVM in cura & studio habuerunt. Difficile enim erat, ea quæ ex Bibliis & Ethica ARISTOTELIS commixta erant, sedulo & rite separare; difficilius contra Scholasticorum & Paparum murmura insurgere. Cum enim doctrina Theologica de natura & gratia, de virtutibus & vitiis, de officiis, de prudentia Christiana ex sola S. Scriptura non Philosophematibus Aristotelicis deducenda esset, nihil tamen minus fecerunt Scholastici, qui Aristotelis Philosophiam moralem secuti, externam tantum flagitabant pietatem, & quod necesse erat, Pelagianismum vbique stabiliebant. Præter Diff. 10. MICH. LANGII de Origine & Progressu Theologiæ moralis systematicæ conferendus est B. BVDDIVS in Proleg. ad Inst. Theol. Moralis §. 21. *Non dogmaticam saltem, inquit, sed moralem etiam suis systematibus complectebantur Scholastici. In qua quidem Aristotelicæ Philosophiæ legumque ecclesia-*

clesiasticarum, ciuiliumque cum theologia ex sententiis Patrum hausta, mixtura admodum monstrosa, si quid vel maxima bonæ frugis reperiatur, ad hanc, de qua loquimur, moralis theologiæ partem parum facit. De officiis enim saltem actionibusque ad legem componendis, variisque hinc resultantibus casibus, disceptabant, de interiori animi cultura parum solliciti. Hoc etiam, obseruandum, si quis candidiorum Theologorum medelam huic malo allaturus erat, incidisse eum fere semper in Charybdes Mystici & longe abstrusi sensus, ita, vt vix capi & intelligi possint scripta, a quo crimine obscuri sermonis fere nemo liberandus erit ante LUTHERI tempora. Interim tamen eos breuiter enarrabimus, qui ad reformationem Theol. Moral. aliquid fecerunt. FRANC. PETRARCHAM, cuius supra mentionem fecerimus, multum emendasse Theologiam moralem, iudicat Cancellarius Academiae Parisiensis LVD. ELLIES DV PIN biblioth. nou. Script. eccl. T. XI. p. 77. Sed si libellos eius, qui huc facere videntur, rite consideremus, nimirum *de vita solitaria; de remediis vtriusque fortunæ; de contemptu mundi; de ignorantia sui & aliorum*, magis ad Philosophiam, quam Theologiam eos pertinere censēbimus. IO. TAVLERVS, Argentoratensium Theologus cordatissimus plura, quæ ad Theologiam Moralem pertinent, proposuit & scripsit, vbique tamen Asceticam in scribendo Methodum obseruans. Potissimum hic in censum venit lib., quem inscripsit *Medulla animæ*, in quo de indole virtutum Christianarum, earumque vtili praxi solertissime docet. De vita & moribus TAVLERI Theologiæ Morali bene accommodatis vide HEVPELIJ memoriam TAVLERI, & BARNOLDI *Leben der Alt-Wäiter*. Sequitur IO. WICLEFVS *vita & moribus consummatissimus*

mus

mus Theologus, qui, quamdiu vixit, in reformandis ecclesiæ Pontificiæ moribus & reformanda doctrina morali laboravit, quod facilius ab eo fieri poterat, cum in studio Biblico esset indefessus, atque ex principio reuelationis diuinæ, quid bonum & malum, quid iustum & iniquum sit, optime posset explanare. Commemorandi sunt hoc loco eius libelli *de peccatis mortalibus & viribus spiritualibus*. Neque omittendus est a nobis GERH. ZVTHPHANIENSIS, Belgii Theologus, pietate & vita Christiana insignis, cuius duo opuscula, quæ sæpe iuncta esse solent KEMPISI Libris de *imitatione Christi*, multum illustrent Theologiam moralem. Sunt quidem Pragmatico-Ascetica, ita tamen, vt fundamenta operum ad Theologiam moralem spectent. Primum agit de *Reformatione interna s. virium animi*, vbi corruptelas mentis humanæ, & medelas non ex Natura sed Gratia sperandas lucide digerit. Secundum agit de *spiritualibus Ascensionibus, s. ue exercitiis mentis sanata*, vbi sæpius Mysticas voragines deprehendimus. Huic adnumerandus PETR. DE ALLIACO, qui cum magnopere arderet studio Biblico, quod adparet ex eiusdem *Commendatione S. Scripturæ*, rite potuit exercere & docere Theologiam Moralem. Referenda vero in hanc scriptorum seriem istius lib. de *IV gradibus scalæ spiritualis ex dictis B. Bernardi. 2. Epitome quadruplicis exercitii spiritualis*. In castioribus Sæculi XV Theologiæ Moralis Doctoribus occurrit primipilus & antesignanus IO. HVSVS, qui doctrinam moralem superstitionibus & erroribus Papatum corruptissimam summo cum zelo emendauit, scriptis & concionibus, ea, quæ in ordine Clerico, Politico, Oecumenico deprehendebantur, scelera acerrime ex S. Scriptura perstringens. Huc pertinent Scripta eius moralia summo candore

K

con-

consignata: *De arguendo Clero; de quinque officiis Sacerdotis; de Anti-Christo; de abolendis traditionibus hominum; de Euangelica perfectione; de adoratione, &c.* Præcipue vero commendanda sunt opuscula, quæ Constantiæ martyrium perpessus, in carcere conscripsit: *De peccato mortali; de dilectione Dei; de tribus hominum hostibus.* Sequitur VINC. FERRERIVS, qui solidissimum lib. *de vita spirituali* consignavit, ac in eo Statum gratiæ, qua fruitur mens humana, viuide depingit, licet hinc & illinc Mysticis nimium inhæreat. NIC. CLEMANGIVS, PETRI DE ALLIACO auditor & discipulus optimum Meletema composuit *de fructu rerum aduersarum.* Partem Theologiæ Moralis, quæ tradit de officiis Christianorum, non parum illustravit opusculis duobus: *de nouis festiuitatibus non instituendis; de Præsulibus Simoniacis.* WESSELVS Groningensis s. Gansfortius contra Iconolatriam & Hagiolatriam ecclesiæ corruptæ edidit tract. *moralem de Oratione & modo orandi.* Notandi etiam sunt HIER. SAVANAROLAE libri *de humilitate; de amore Christi; Regula viuendi Christiane in vltimis vitæ diebus conscripta.* Huc etiam referas IO. PICI *Præcepta ad Christianæ vitæ institutionem.* Tantum de emendatione Theologiæ moralis. Cæteros, qui huc referendi sunt, Scriptores vide in TRITHEMII *Catal. Illustr. Vrr.* IAC. QVETIF Scripto-ribus ord. prædicatorum; DV PIN Script. eccl. &c. &c.

§. IV.

Paucis nunc emendationem Theologiæ Exegeticæ meditabimur. Quam ad Sæc. XIV esse referendam, testatur Hist. Theol. Litteraria. Ita BVDDEVS Isag. Historico-Theol. p. 1645. b. *Licet post bonarum litterarum restitutionem & ecclesiæ emendationem felicitas hæc (melioris Theologiæ*
Exe-

Exegetica) orbi Christiano obrigerit: Saeculo tamen decimo quarto veluti signum ad bene sperandum sublatum est. NICOL. enim LYRANVS Normannus, reiecta methodo Scholasticorum Hermeneutica ad sensum litteralem primus S. Codicem reuocauit *postillis suis perpetuis s. breuibus commentariis* in tota biblia libris LXXXV comprehensis. Laudandus est hac de caussa in fera tempora, cum facem in studio Exegetico nostris Maioribus praetulerit. Ipse LV THERVS merita huius Interpretis digne suspicit. In Commentario ad Genesin: *Ego*, inquit, *Lyranum ideo amo, & inter optimos pono, quod ubique diligenter retinet & persequitur historiam.* Item Tom. IIX Altenb. p. 305. vocat *bonum Ebraistam & fidelem Christianum.* Quamuis enim LYRA saepe praedictis Aristotelicae Philosophiae & Commentis Rabbincis, praecipue R. SALOMONIS IARCHI in quaeuis deuia correptus sit, nihilo tamen secius de eo vulgare illud rite potest adhiberi: *Si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset.* Quod prouerbum licet ita Pontificii proferant, tamquam omnia ex LYRA LV THERVS sapuisset, dudum tamen a IO. FRID. MAYERO refutatum est in biblioth. bibl. Diff. IV. §. 5. p. 55. Opus hoc Lyrae Exegeticum prodiit 1660. Parisiis in Bibliis maximis. Addi possunt Eiusd. *Postillae maiores in Epp. & Euangelia totius anni* (vid. RICH. SIMON Hist. Crit. V. T. p. 414. REIMMANNI Hist. Germ. Litt. Tom. II. p. 213.) Coaevus LYRAE PETR. AVREOLVS, Theologus Parisiensis Academiae etiam edidit, quod huc facit, *Breuiarium Biblicum, seu epitomen vniuersae Sac. Scripturae iuxta litteralem sensum Paris. 1585.* (vid. HENR. WHARTON. in Append. Caueana p. 16.) IO. WICLEFVS etiam inter meliores Exegetas est referendus, non tam, quod Biblia in Anglicanam

Metaphrasin redegerit, quod ad Philologiam S. supra retulimus, sed propter Commentarios Exegeticos, qui tamen plerique adhuc in MSto latent. Ii vero sunt: *Expositio in omnes epistolas Dominicales, Anglica dialecto conscripta; Commentarius in Epp. & Euangelia totius anni; Commentarius in Psalmos; Commentarii in Selecta S. Scripturae loca.* Reprehendi hoc merito solet, quod WICLEFVS cæterum bonus Hermeneuta, nimis interdum philosophatus, neque aperte satis vbique locutus fuerit. Sed distingue, L.B. tempora nostra & Wiclefiana, & de Tanti Theologi laude non sane quidquam detrahes. Porro huc faciunt: PETRI d'AILLY f. ALLIACI *Meditationes Exegeticae in aliquot Psalmos; Expositio in Cant. Canticorum*, quæ suos tamen habet næuos. IO. HVSSVS, licet perfectus & genuinus fuerit Theologus, tamen propter varias lites & exercitationes Polemicas cum papatu parum, quod ad Exegefin spectaret, reliquit. In præcipuis habenda est *Explicatio in VII priora Capita Ep. I ad Corinth.* Subiungendus est DIONYSIVS a RYCKEL Leodiensis S. Scripturæ studiosissimus (vid. ROEL im Leben Ryckels) qui reliquit Commentarios in Vniu. S. Scripturam. Non vacat, neque opus est cæteros adiungere, cum fecerit idem R. SIMON in Hist. Crit. Vet. & Nov. Testamenti. Tantum liquet ex supra dictis, studium exegeticum, aliqua ex parte emendatum non vero reformatum esse, quod *Lurbero Lurberique* coæuis tribuendum merito censemus.

§. V.

Theologia Ascetica cum nihil aliud denotet, quam popularem Theologiæ moralis & Dogmaticæ propositionem, quæ cum viuida adplicatione est coniuncta, videmus etiam ante LVTHERVUM qualemcunque in ea contigisse mutationem

nem. Omnes enim fere testes veritatis id egerunt, vt non solum Papatum debellarent, sed, quod primum erat, animos suorum corrigerent, &, qua ratione beatitas aeterna procurari possit, docerent. Non hic prætereunda videtur TAVLERI piissima diligentia, qua ad emendandas aliorum mentes, & rectius informandos Monachos omne studium & indefessum laborem contulit. Singulare illud fatum, quod huic viro quinquagenario contigit enarrant B. ARNOLDVS im Leben der Erzh. Väter; & WEISMANNVS Hist. Eccl. Sec. XIV. pag. 946. sqq. Opera eius pleraque ad Theologiam Asceticam referenda sunt, & in iis potiora: *Nachfolgung des armen Lebens Christi; Geistreiche Betrachtungen vom Leben und Leiden Christi; Hellleuchtender Herzens Spiegel*, &c. De ipsius precibus, epistolis & colloquiis mysticis vide WHARTONVM in App. Cauei p. 34. Ad emendatores Studii Theologico-Ascetici referendus etiam erit IO. RVSBROCHIVS, Prior Canonicorum Regularium S. Augustini, qui, licet non magno eruditionis adparatu fuerit instructus, nihilo fecius propter viuudum & apertum scribendi genus a nobis commemorandus est, vnde factum, vt eum alterum DIONYSIVM AREOPAGITAM nominauerint maiores nostri (vid. DIONYS. CARTHVSIAN. Tr. II. de donis Spir. S. art. 13.) Ipse WEISMANNVS in Historia sua Ecclesiastica huius Theologi meditationes asceticas propter pietatis adfectum, vt par erat, extollit, licet Mysticam Theologiam præceptis Asceticis vbique commiscuerit, quod fere omnibus huius æui Theologis placebat, quodque in legendis eorum libris plurimam lecturis difficultatem mouebat, vt docte obseruare videtur D. IÆGERVS in examine Theologiæ Mysticæ. Quam acriter vitia sui temporis & mores Theologorum atheologos

notauerit, præcipue cognoscere poterimus ex *Comment. in tabernac. Mosi* c. 71. 117. atque in vera contemplatione c. 56. sqq. En! Catalogum operum Asceticorum, quæ omnia autor Dialecto Germanica edidit, quæque SVRIVS in Lat. Linguam vertit. 1. *Auslegung der Hütte Mosi*. 2. *Spiegel der ewigen Seligkeit*. 3. *Die Summa des Christlichen Lebens*. 4. *Vonder geistlichen Hochzeit* 3 Bücher. 5. *Das Reich derer, die Gott lieben*. 6. *Die wahre Betrachtung*. 7. *Von der Vollkommenheit der Kinder Gottes*. DE GERSONIS Cancellarii Parisiensis scriptis magis Mysticis quam Asceticis videatur GODOFR. ARNOLDVS in historia Theologia mystica pag. 316. Inter omnes Theologiæ Asceticæ doctores agmen videtur ducere THOM. a KEMPIS, cognomine Hämmerlein Kempa oriundus in diœcesi Coloniensi, vir singulari pietate, & Christianis moribus instructissimus, quem si pluribus laudarem, actum egisse videri possem, cum ipse iam per se laudabilis laudatus sit a TRITHEMIO, AVBERTO MIRÆO, BELLARMINO, WEISMANNO, WHARTONO, BYDDEO, præcipue vero ROSWEIDO in vindiciis Kempensibus. Præcipue ad Theologiæ Asceticæ emendationem faciunt: *Meditationes XXXVI de Passione Domini*, & qui emphasi sua & affectu sunt famigeratissimi, *libri IV de imitatione Christi*. Quam placuerint hæc scripta auidæ posteritati, docent crebriores Metaphrases in quascunque linguas Europæas immo Arabicam & Turcicam. De lite Critico-Historica, num hi libri KEMPISIO, GERSONI, an vero GERSONIO Vercellensi adscribendi sint non vterius hic exponam, cum eruditissime fecerit illud LVD. ELLIES DUPIN in *Diff. de autore librorum de Imitatione Christi*. De cæteris Thomæ opusculis valde Asceticis potest consuli GABR.

NAV-

NAVDEVS in *Bibliorb. Ascetica antiquo-noua*, quam Clarissimus PEZIVS nuper Ratisbonæ VI Tom. edidit.

§. VI.

Quod in Homiliis sacris ante LV THERVM iam meliorem modo aliquot Theologi cordatiores versati sint, cognoscimus ex historia Christiana. Sæculis mediis, nascente & florente Theologia Scholastica, præter fabellas ridiculas & Aristotelis dogmata ethica nihil in ædibus sacris audiebatur, ut passim erudite exponit REIMMANNVS in Hist. Germ. Litteraria Tom. III & IV. Neque vero inepte comparavit huius peioris æui conciones NICOL. CLEMANGIVS, quem sæpe citauimus, pomis Sodomiticis, quæ specie externa se quidem commendant, nihil vero succi & vigoris continent. add. ALLIACVM de Reformatione Ecclesiæ; ERASMV M in suis ad Albertum Moguntinum litteris: *Perfricta*, inquit, *fronte iam ceperunt omisso Christo nihil prædicare nisi sua noua & subinde impudentiora dogmata* cet. Sed & hac in parte Sæc. XIV & XV aliquantisper sanata est Ecclesia, & remoto ex suggestu Aristotele, ea in publica concione proponebantur, quæ ex scriptura sacra optima morum & vitæ magistra hauriri poterant & debebant. Neque enim aliud quidquam fecerunt, WICLEFVS, HUSSVS, TAVLERVS alii, quam ut viuidiori oratione & sermonibus sacris populum corrigerent, futuramque Salutem candide docerent. Scripta eorum Homiletica idem demonstrant, quæ nil nisi scripturas S. vrgent, præcipue vero magni æstimanda IO. TAVLERI *Postilla*, a LV THERO toties commendata.

THESIS V.

Quamuis itaque, Beneuole Lector, in quacunque
non

non solum disciplina, sed præcipue etiam in Philologia S. firmo Studii Biblici adiumento & Theologia ipsa singularis ante Lutherum mutatio contigerit, neque adeo pauci fuerint, qui cum Salutis suæ & vitæ periculo auctoritatem S. Codici conciliare, nugasque papales & Scholasticas subuertere studuere; nemo tamen ex iis omnibus B. LVTHERO par est habendus, qui ex assidua S. Scripturæ lectione, & meditatione germanum, natium & proprium eius intellectum per gratiam Dei singularem hausit. Sed hic pedem figimus, cum, quod hic Megalander primus bono cum successu Biblicum Studium instaurauerit, idemque breui tempore per varias regiones sub auxilio Dei amplificauerit, Partibus Commentationis nostræ Historiæ II & III firmus exposituri. Vale.

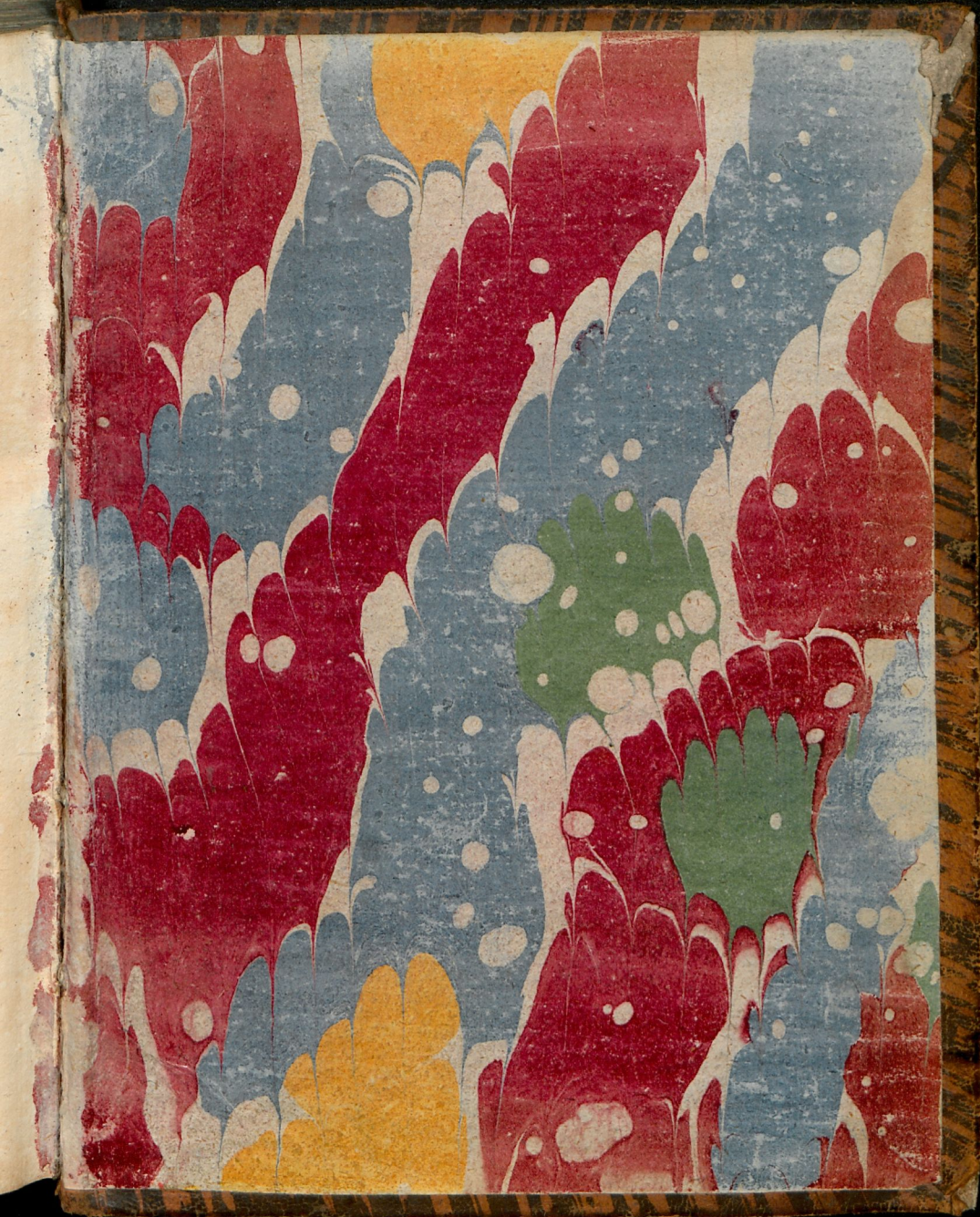
S. D. G.

RESPONDENTI PRÆSES.

Non maioris in historia momenti est, præsentia facta posteritati tradere, quam præteritorum factorum memoriam ex documentis fide dignis repetere; si hoc imprimis accesserit, ut diuinæ providentiæ vestigia, qua non religioni solum & reipublicæ, sed & singulorum hominum rebus priuatis prospicit, in apicem producantur. Ita maximo cum fructu licet consilia sapientiæ diuinæ rimari & mirari. Egregium est specimen historicum, Optime IANI, quod commentatione TUA de Luthero Biblici Studii Instauratore, mihi exhibuisti, & cuius dissertationem primam de Fatibus Studii Biblici ante Lutherum, nunc iuci exponis publicæ. Apparet hinc & doctrina haud vulgaris & amor verbi diuini singularis. Perge, ita & litterarum humanarum scientiam cum litterarum diuinarum amore coniungens vberissimam benedictionis diuinæ messem expecta. Vale. Dabam in Regia Fridericiana die XII Kal. Iulii clo 1800.

Errata Typographica.

Legendum p. 14. l. 27. colloquium. p. 37. l. 1. & p. 40. l. 16. *καλιμαγενοστια*. p. 48. l. 6. Bestarion, p. 56. l. 1. herois. Cætera ipse, Candide Lector, corriges.

COMMENTATIO INAUGVRALIS SAECVLARIS
HISTORICA

DE

LVTHERO
BIBLICI STVDII
INSTAVRATORE,

CVIVS
DISSERTATIONEM PRIMAM

DE

FATIS STVDII BIBLICI
ANTE LVTHERVVM,

ANNO SAECVLARI SECVNDO
AVGVSTANAE CONFSSIONIS,
INDVLTV LAVDATISSIMAE FACVLTATIS PHILOSOPHICAE,
PRAESIDE

VIRO EXCELLENTISSIMO, CELEBERRIMO

IOHANNE IOACHIMO LANGIO

PROFESSORE MATHEMATVM PVBLICO ORDINARIO,
COLLEGII PHILOSOPHICI H. T. DECANO,

PATRONO ET PROMOTORE AEVVM SVSPICIENDO,

PRO SVMMIS IN PHILOSOPHIA HONORIBVS
RITE ET SOLENNITER IMPETRANDIS

hoc pon. 3. d. 21 IVN. MDCCCLXXX.

PLACIDO LECTORVM EXAMINI SVBMITTIT
AVCTOR DEFENSVRVS

IOH. HERM. IANI,
FRISIVS, PAEDAGOGII REGII HALENSIS COLLEGA:

HALAE MAGDEBVRGICAE,

LITTERIS IOH. CHRISTIANI HENDELII, ACAD. TYPOGR.

